

**Звіт про
XIII Міжнародну
Сахаровську конференцію**

**ЯК
ЗДОБУТИ
ТРИВАЛИЙ
МИР**

**18-19
травня
2023
Вільнюс**

**Україна і світ після того,
як змовкнуть гармати**

Colophon

© Andrei Sakharov Research Center for Democratic Development (2023)
Видано англійською (друковане видання) і українською (електронна версія)
мовами

Автура: Мака Борулава, Нерінга Галісанскіте, Ангеліна Харук і Летиція Сантія.
Редактура: Джанет Андерсон, Джана Джавахішвілі, Джеймс Ніксі і Емілія Пундзюте-Галлуа
Головний редактор і упорядник: Роберт ван Ворен
Світлини: Йонас Петроніс

Про Андрія Сахарова

Андрій Сахаров був людиною потужного етичного потенціалу, що вочевидь переважав у ньому ідеологічні або етнічні рушії. Саме на цей факт ми, колишні українські політв'язні, звернули увагу депутатів Івано-Франківської міської ради, коли вони у квітні 2022 року заявили про намір перейменувати вулицю Андрія Сахарова на тій підставі, що він – росіянин. Зацитую наше звернення. «Сьогодні, повертаючись до нині вже історичних документів, листів, звернень, інтерв'ю, бачимо, як великий громадянин Андрій Сахаров постійно активно захищав права українських політичних в'язнів, зокрема Василя Стуса та багатьох інших. Саме ми, українські громадяни різного етнічного походження, найчастіше згадувалися в його виступах і письмових документах. Ми впевнені: якби Андрій Дмитрович був живий, він був би з нами, з Україною, а не зі злочинцем Путіним. [...]»

Сьогодні політична обстановка змінилася, ба навіть вибухнула нова війна. Але боротьба добра і зла залишається вічною, як і цей світ. Я щасливий, що сьогодні саме український народ рішуче став на бік добра і платить за нього високу ціну. Вдячний організаторам 13-ї Міжнародної конференції імені Сахарова за те, що вони присвятили її жертовній боротьбі України за свободу й незалежність.

**Мирослав Маринович,
Радянський дисидент і колишній політв'язень**

Зміст

Вступ	1
Сесія I: «Демократія та правовладдя»	5
Сесія II: «Відбудова й довкілля»	14
Сесія III: «Травма, пам'ять і відновлення»	27
Сесія IV: «Національне примирення»	36
Додаток 1: Резюме доповіді Інституту соціології	48
Додаток 2: Програма XIII Міжнародної Сахаровської конференції	54
Додаток 3: Список промовців	56
Додаток 4: Додаткові експерти в складі робочих груп	60

Вступ

XIII Міжнародна Сахаровська конференція, організована у Вільнюсі 18–19 травня 2023 року, була цілком присвячена повоєнній Україні. Хоча ідея організувати таку конференцію, коли російська агресивна війна проти сусіда в самому розпалі й немає певности ні щодо результату, ні щодо часу її закінчення, може здатися дивною, ми вважали, що вже не рано починати думати про післявоєнні виклики. Кожен день, коли ми про це не думаємо, на наш погляд, є втраченим днем, за який Україна потім платитиме.

Більш ніж рік війни призвів до руйнування значної частини території, зробив українську економіку цілком залежною від зовнішньої фінансової підтримки, змусив багатьох фахівців – принаймні тимчасово – залишити країну, ба без упевнености, що вони колись повернуться, і створив безліч нових проблем, які серйозно перешкоджатимуть процесові відбудови після війни. Водночас, не забуваймо, досі ймовірно, що зрештою все обернеться на гібридну війну, котра триватиме багато років, якщо не десятиліть, і завадить будь-яким спробам вивести

країну з нинішньої кризи. І хоч ми все це усвідомлюємо, не маємо також забувати про те, що Україна, коли вона була змушена вступити в оцю нав'язану їй війну, насправді багато в чому все ще залишалася пострадянською та посттоталітарною країною, попереду в якій лежав довгий шлях до перетворення на державу, справді засновану на засадах правовладдя.

У публічному дискурсі, зазвичай, домінує питання корупції. Утім, хоч воно й надзвичайно важливе, але, на мій погляд, не єдино важливе з питань, що стоять попереду. На порядку денному цієї конференції стоять чотири великі питання, і сьогодні вони будуть докладно обговорені. Завтра, за зачиненими дверима, це обговорення продовжать чотири робочі групи, і врешті-решт, сподіваюся, ми зможемо представити документ, у якому будуть викладені найбільш актуальні проблеми й думки щодо їх розв'язання в найближчі роки та десятиліття.

Україну доведеться відбудувати, та важливо, щоб відбудова країни стала не спробою повернутися до старого, а радше спробою сприймати кризу як можливість, зробити стрибок уперед – відбудовуючи краще. Потреби населення вимагатимуть швидкості, проте швидкість – не найкращий радник якості.

Екологічні наслідки війни будуть величезними, з ними теж доведеться боротися, утім, це також дасть змогу зробити величезний крок уперед, запроваджуючи сприятливі для довкілля заходи в будівництві, енергетиці й охороні природи.

Психологічні наслідки і уявити собі несила. Як знаєте, моя сфера експертного досвіду – психічне здоров'я, і я навіть не можу заснути, коли намагаюся усвідомити обсяг роботи, що чекає попереду... Скільки з тих сотень тисяч, хто воює на фронті, зможуть без серйозних проблем відновити своє попереднє життя, скільки потребуватимуть спеціалізованої допомоги, а скільки матимуть проблеми із законом через злочини, скоєні внаслідок того, що зажили під час війни?

І водночас як мільйонам жінок, що втекли з країни разом із дітьми, вдасться відновити свої колишні стосунки, коли вони вже навчилися самостійно керувати своїм життям, а ще й часто в країнах із набагато більшою гендерною рівністю, і коли – що ще гірше – чимало їхніх чоловіків змінилися під впливом жахів війни?

Запитань є багато, є так багато проблем, а коли відкривається скринька Пандори, з'являється багато нових, але не можна їх не вирішувати, одне за одним, і не знаходити вирішення, якщо не тепер, то в майбутньому.

Платячи за все кров'ю сотень тисяч як своїх військових, так і цивільних громадян, Україна може багато чого здобути. Але їй є і що втрачати. І вона може виграти війну, але все одно її програти, якщо не зможе створити демократичну державу на засадах правовладдя, в основу якої покладено поняття свободи й рівності, і якщо не продемонструє абсолютної різниці між тоталітарною злочинною російською державою та демократичним українським суспільством.

І цей ризик, на жаль, цілком реальний, бо ж під час війни легше зосередитися на чомусь дрібнішому, на радикальних кроках із високою помітністю, ніж на тих фундаментальних і структурних питаннях, з якими країні доведеться стикатися протягом наступних поколінь. І якщо вона програє цю другу «війну», війну проти спрощувального радикалізму, то все ще можливо, що в результаті цього Путін і його поплічники виграють свою, навіть якщо їхня власна країна буде також зруйнована. Це відповідає логіці Адольфа Гітлера: якщо ми не виграємо, то перемогти не має ніхто, й нехай усе буде знищено.

Тому ми прагнули організувати конференцію, яка б зосередилася на цих важливих питаннях, відшукати способи допомогти Україні цю війну виграти – не тільки сьогодні, але й після військової звитяги, і поставити країну на місце, якого вона гідна – як ключова, жива й сильна частина демократичної, вільної Європи, заснованої на рівності, повазі й умінні співчувати.

У цьому звіті міститься детальний огляд дискусій, що розгорнулися на XIII Міжнародній Сахаровській конференції. Конференція відбувалася протягом двох днів: перший день був публічним, а другий – «за зачиненими дверима». Під час відкриття до учасників звернулися представники міністерств закордонних справ України та Литви, Університету Вітовта Великого, а також колишній український політв'язень п. Мирослав Маринович, нині ректор Українського католицького університету у Львові.

У цьому звіті дотримано правил Chatham House, і нікого з доповідачів прямо не цитовано. Усі, хто брав участь у конференції обидва дні, ознайомилися з проєктом звіту й погодилися з його публікацією.

Ми сподіваємося, що цей звіт сприятиме досягненню мети встановлення міцного миру в Україні й, отже, у Європі. Я хотів би при цій нагоді подякувати всім доповідачам, модераторам і промовцям, яким конференція завдячує своїм успіхом. Звіт був написаний чотирма доповідачами – Нерінгою Галісанкіте, Ангеліною Харук, Макою Берулавою та Летицією Сантією, відтак їхні тексти відредагували чотири модератори – Джанет Андерсон, Джеймс Ніксі, Джана Джавахішвілі та Емілія Пундзюте-Галлуа, і, нарешті, з'явився цей усеосяжний звіт. А що основних авторів чотири, то структура кожної з частин не є тотожною. Ми вирішили зберегти саме первісну структуру, бо ж вона у своєму нинішньому вигляді відтворює справжні спогади про дискусії, що підтверджують і учасники робочих груп.

Насамкінець хочу подякувати спонсорам конференції: Фондові «Людські права в галузі психічного здоров'я» – Федерації «Глобальна ініціатива з психіатрії» та Фондові німецько-польської співпраці, а також Університетові Вітовта Великого та Міністерству закордонних справ Литви, спільно з якими ця конференція була організована.

Роберт ван Ворен

Сесія I: «Демократія та правовладдя»

У листопаді 2013 року, у відповідь на рішення тодішнього президента Віктора Януковича зупинити переговори з Європейським Союзом на користь тісніших зв'язків із Росією, на київському Майдані Незалежності розпочалися протести. Разом із цими протестами відродилася українська національна ідентичність, тісно переплетена з основними цінностями людської гідності, демократії та правовладдя. У наступні роки світ став свідком сили українського громадянського суспільства, тоді як міжнародні організації повідомляли про істотний прогрес у царині виборчих процедур в Україні, забезпечення політичних прав і громадянських свобод, були також розпочаті важливі реформи з метою наближення країни до стандартів правовладдя ЄС. Хоч там як, а Україна все ще стикалася із внутрішніми й зовнішніми викликами, як-от: поширена корупція, недоліки у вітчизняній судовій системі, лідерський характер політичних партій, тривання збройного конфлікту в кількох регіонах зі спонсорованими Росією збройними угрупованнями, незаконна анексія Криму Росією та складнощі набуття членства в ЄС і НАТО.

Після повномасштабного вторгнення в Україну держави-агресора Росії наприкінці лютого 2022 р. ці виклики посилюються, і до них приєдналися нові. Першочерговими завданнями стали здобуття й збереження зовнішньої підтримки, налагодження системи притягнення до відповідальності в кримінальній юстиції, захист численних жертв порушень людських прав і перемога над силами агресора з найменшими можливими людськими втратами.

У контексті таких викликів фундаментальним принципом, на який слід орієнтуватися, стає правовладдя. В основі правосуддя для жертв, відповідальности, членства в міжнародних організаціях і багатьох інших питань має лежати принцип рівности перед однаковими законами для всіх у всій країні й кожній громаді. А від 24 лютого 2022 року вся міжнародна спільнота, а не лише Україна, стикається з однією спільною загрозою правовладдю з боку держави-агресора Росії – і має забезпечити Україну зброєю не лише для її перемоги, а й для того, щоб вона вийшла з конфлікту готовою побудувати функціональну державу, поставши з попелу.

Брак реакції на поточні виклики й кричущі порушення Росією принципів правовладдя може призвести до подальшого розмивання міжнародної структури, покликаної підтримувати мир і безпеку для всіх країн. Дискусії, що їх ведуть українці зі своїми партнерами, посилюють стимули до продовження співробітництва та праці задля спільної мети – захисту демократичних цінностей і світового порядку. Крім того, вони можуть сформулювати керівні принципи й посилити майбутній діалог щодо повоєнного націє- та державотворення. Тому 18–19 травня 2023 року Центр досліджень демократичного розвитку ім. Андрія Сахарова зібрав у Вільнюсі групу досвідчених фахівців із міжнародних відносин та права з метою обговорити, дотримуючись правил Chatham House, виклики, на які важливо буде реагувати найближчими місяцями й роками, і не лише українцям, а й їхнім партнерам та союзникам.

Закінчення війни як пріоритет № 1

Безперечно, найбільш нагальним викликом для України нині є фізична війна, яка розпочалася наприкінці лютого 2022 року й наразі не має кінця. Експерти робочої групи були одностайні: Росія – це спільний ворог. Загроза, яку становить держава-агресор, полягає не лише в збройному конфлікті, а й у руйнуванні спільних цінностей, людських прав, демократії та правовладдя. Звірства, які агресори вчинили на території України, порушують норми міжнародного гуманітарного й кримінального права.

Крім того, загроза не обмежується лише Україною, вона поширюється на міжнародне співтовариство в цілому. Для того щоб відповісти на будь-який виклик, який існує тепер або виникне після війни, світова спільнота має спочатку знайти рішення для здобуття військової перемоги над Росією. І тут вирішальною стає роль міжнародних партнерів. Міжнародне співтовариство має зберегти й навіть збільшити свою підтримку України в дипломатичному, медичному та військовому вимірах. Для цього органам найвищої влади на міжнародній арені необхідно спочатку нагадати про жахливі наслідки, котрі втрата України чи безрезультатне завершення війни спричинить для світової економіки, верховенства права та демократії, як ми їх знаємо.

Хоча перемога Росії малоймовірна, та вона б означала поразку для всього міжнародного співтовариства, що побачить катастрофічні наслідки відсутности або недостатньої його реакції заради захисту й підтримки суверенітету України. Разом із цим, за окремими оцінками, якщо підтримка України ослабне, а російські ресурси вичерпаються, то виникне справді патова ситуація, коли жодна зі сторін не зможе перемогти, а Заходові залишиться мати справу з непередбачуваною і ворожою Росією. Через це з'явиться неспокійне й нестабільне середовище як для всієї Європи, так і для інших регіонів.¹ Економічні наслідки також будуть катастрофічними, оскільки стане неможливим економічне відновлення в інтересах усього населення – Україна перетвориться на «азартну економіку», в якій орудуватимуть найгірші іноземні «гравці».

Найважливіше, що партнери України можуть робити вже зараз, – це надавати їй зброю і фінансову допомогу, а також вести жорстку санкційну політику проти Росії та її держав-спонсорів. Перемога України означатиме поступове відновлення країни та проведення реформ для творення й зміцнення її правовладдя. Ба більше, це означатиме кроки до встановлення справедливости та примирення, які є конче важливими для подальшого розвитку України й усіх причетних суб'єктів. Безумовно, завершення війни перемогою України покладе початок процесу зцілення, і, водночас, процесу розв'язання низки інших викликів.

Забезпечення справедливости для всіх

З 2014 року росіяни скоїли в Україні численні злочини, зокрема злочини проти людяности й воєнні злочини. Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт² за примусове переселення українців. Згідно з деякими

¹ Sabbagh, D. (2023) Win, Lose, Stalemate or a Shock: How Might the Ukraine War End? Див.: <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/24/how-might-the-ukraine-war-end> [станом на 15 червня 2023 р.]² <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [accessed 1 July, 2023]

² <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [станом на 1 липня 2023 р.]

аналітичними висновками, Росія вчиняє геноцид, коли українських дітей із дитячих будинків переміщують до російських таборів, стираючи таким чином їхню національну ідентичність. Як було також виявлено, діти, викрадені у 2014 році, а на той час їм було близько 12–13 років, були індоктриновані, а у 2022-му повернулися в складі російських військ, що вторглися в Україну. Human Rights Watch повідомляла про зґвалтування, вбивства та інші акти насильства, вчинені проти полонених українців,³ тим часом Росія порушує також Женевські конвенції, обстрілюючи цивільні об'єкти, зневажаючи гуманітарні коридори та здійснюючи інші протиправні дії. І справді, злочини, скоєні проти українців, були й залишаються жакливими. Експерти сходяться на думці, що кожного злочинця слід ідентифікувати й належним чином судити. Хоча це важливо і під час війни, проте прагнення справедливості зазвичай стає повномасштабним процесом після того, як змовкають гармати, і це є одним із доконечних складників процесу встановлення істини та примирення. Утім, з огляду на нинішню ситуацію в Україні, справа може виявитися дуже складною з кількох причин.

Передовсім, величезною перешкодою є недоліки національної судової та правоохоронної систем України. Через численні корупційні скандали й незадовільні результати національних судових процесів до вітчизняної судової системи існує велика недовіра. Наприклад, у травні 2023 року з'явилася новина про корупційну справу Голови Верховного Суду країни. Пізніше провадження охопило ширше коло суддів, яких також запідозрили в отриманні хабарів.⁴ Попри те, що певні реформи таки відбуваються, корупція та брак прозорості в ухваленні рішень і досі залишаються проблемою. Оскільки люди не можуть повірити, що судді та інші посадові особи справді працюють лише для всього суспільства, постраждалі неохоче звертаються до системи правосуддя.

³ Human Rights Watch (2022) Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. Опубліковано на: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas> [станом на 15 червня 2023 р.]

⁴ Gall, C. (2023) Ukraine Arrests a Top Judge as Crackdown on Corruption Expands. Опубліковано на: <https://www.nytimes.com/2023/05/18/world/europe/ukraine-bribery-supreme-court.html> [станом на 15 червня 2023 р.]

Ті, хто все-таки звертається до органів влади й повідомляє їм про злочини, скоєні проти них або їхніх близьких, часто розчаровуються в процедурі. Більшість зареєстрованих справ вимагають розслідування в межах держави, що є величезним тягарем через те, що система в Україні не була повністю зреформована, а законодавство досі не гармонізоване з нормами міжнародного кримінального права. В Україні замало слідчих, ресурси обмежені, а система перевантажена кількістю проваджень, які з'являються щодня з огляду на війну. Це означає, що багато справ залишаються нерозкритими, а винні до відповідальності не притягаються.

Розв'язувати цю проблему непросто. Посада судді в Україні вже є престижною, якщо враховувати, що судді заробляють десь удвадцятьоро більше за середньостатистичного українця.⁵ Це виразно свідчить про те, що справжньою проблемою є не занижка платня. Експерти збігаються в думці, що треба міняти підходи до кадрового забезпечення: такі важливі посади мають обіймати люди добросесні, а от надання їм ширших можливостей – це окреме питання. Іншим можливим розв'язком проблеми є ширше використання суду присяжних – цей спосіб гарантує, що повноваження перейдуть від суддів до громадянського суспільства.

По-друге, міжнародні зусилля, спрямовані на встановлення справедливості в Україні, поки успіху не мали. Безумовно, Спільна слідча група (ЖІТ) щодо ймовірних основних міжнародних злочинів, скоєних в Україні, до складу якої входять представники семи держав та Офісу прокурора МКС, є багатонадійною спробою допомогти в цьому питанні.⁶ Здійснюються інвестиції у створення баз

⁵ Sorokin, O. (2020) Constitutional Court Judges Live Far Beyond Their Stated Means. Опубліковано на: <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/constitutional-court-judges-live-far-beyond-their-stated-means.html> [станом на 15 червня 2023 р.]

⁶ European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (2023) Joint Investigation Team into Alleged Core International Crimes in Ukraine: One Year of International Collaboration. Опубліковано на: <https://www.eurojust.europa.eu/news/joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes-ukraine-one-year-international> [станом на 15 червня 2023 р.]

даних і координацію. Крім того, у Гаазі нині створено новий центр переслідування злочинів агресії. Проте кількість судових процесів в Україні обмежена, ордери на арешт, видані МКС, неможливо примусово застосувати, якщо лиш суб'єкт не приїде до держави-члена МКС, а також немає міждержавної угоди про характер і формат будь-якого додаткового міжнародного трибуналу для України.

Експерти робочої групи висловили тверде переконання в тому, що міжнародний трибунал зможе функціонувати ефективно лише за умови забезпечення достатніми ресурсами. Мета полягає в тому, щоб ідентифікувати й притягнути до відповідальності кожного злочинця, чи це буде солдат, військовий командир, державний урядовець, чи й сам президент. Трибунали, як в Україні, так і на міжнародному рівні, є геть важливими і для просвіти, і для терапії – інформування людей про події, що відбулися, і надання змоги бути почутими жертвам є шляхом до правди й примирення. Однак кримінальний трибунал може бути ефективним лише тоді, коли він має фінансову та експертну підтримку й залученість – тут іще раз наголосимо, як важливо, щоб міжнародне співтовариство зіграло сильну роль.

Що ж до відповідальності, то і українські, і міжнародні експерти згодні, що Росія має також заплатити за всі втрати й збитки, викликані війною. Кожна людина повинна визнаватися такою, що має право на компенсацію зазнаних нею втрат і збитків. Експерти припускають, що для цього можуть бути використані заморожені активи, проте спочатку треба юридично відпрацювати їх конфіскацію для сплати репарацій.

Подолання внутрішніх викликів

Багато хто погоджується, що агресія Росії була спричинена відродженням української національної ідентичності, що відображало її близькість до Європейського Союзу й демократичних держав і відхід від колишньої радянської спадщини та проросійської політики. Громадянське суспільство України самостійно вирішило, що воно хоче рухатися в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції, і доклало великих зусиль, аби продемонструвати свою відданість цій справі. Бажання рухатися до членства в ЄС і НАТО також було відображене в Конституції України після внесення змін до неї 2019 року. Щоб відзначити поступ, досягнутий Україною, і водночас відреагувати на російське вторгнення, Європейська комісія рекомендувала 2022 року надати Україні статус кандидата, виходячи з розуміння, що для реального задоволення кваліфікаційних вимог і вступу до ЄС усередині країни знадобиться ще здійснити деякі необхідні реформи.⁷ Експерти робочої групи також вказали на кілька внутрішніх викликів, із якими Україна має впоратися (і отримати для цього підтримку), аби створити ті блоки, з яких будується функціональне правовладдя й демократія.

⁷ European Commission (2022) Opinion on the EU Membership Application by Ukraine. Оpubліковано на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_22_3802 [станом на 15 червня 2023 р.]

Перш за все, одними з найбільш наголошуваних внутрішніх викликів, щодо яких між експертами не було суперечок, називали корупцію та олігархію. Наведені вище випадки судової корупції – не єдині, що стримують рух України уперед. Корупцією запламовані і правоохоронні органи, і державні, і підприємства. Попри те, що нова влада звільнила з посад багато людей, щодо яких виникли підозри або й були доведені факти отримання хабарів, а деякі судді постали перед судом, проблема залишається повсюдною. Олігархи водночас зберігають свій вплив на ухвалення державних рішень і на визначення поведінки виборців. Такі бізнесмени або спонсорують і фінансово підтримують урядовців та їхні проєкти, або контролюють деякі з найбільших і найвпливовіших медійних компаній країни.

Корупція та олігархія є одними з питань, які найбільше тривожать міжнародних партнерів, саме тому вони вимагають більшої прозорості в тому, як витрачаються надані ними кошти й інші ресурси. Експерти також наголошують важливість притягнення корумпованих суддів і державних службовців до відповідальності, а також формування сенсу публічної служби та почуття гідності й доброчесності в цих сферах роботи. Одним із можливих розв'язків проблеми є заохочення лідерів громадянського суспільства та молодих професіоналів до обіймання важливих посад у державі. А втім, залучення доброчесних людей до участі в політиці вже є викликом, саме тому деякі експерти пропонують запровадити новий механізм, який би гарантував «відкриті двері» і для тих, хто не має зв'язків з істеблшментом, а також вести політику, яка вимагатиме регулярно «вливати свіжу кров» у систему. Вважається також, що із залученням громадянського суспільства до процесів кримінального розслідування й судового переслідування вдасться забезпечити в процедурах принципи прозорості й сервісності. Вирішальне значення мають і підтримка та ресурси для незалежних ЗМІ, бо ж вони – один із найважливіших інструментів прозорості й демократії в будь-якій країні. З погляду боротьби з олігархією неодмінно треба підтримати Антимонопольний комітет України, щоби підвищити його ефективність. Тим часом слід подбати про збереження санкцій, запроваджених проти деяких олігархів, і після війни, щоб люди при владі й багатстві не могли зручно ховатися та уникати відповідальності.

По-друге, експерти збігаються в думці, що коли змовкнуть гармати, важливою частиною внутрішніх проблем України стануть складнощі у сфері захисту прав власності. Не тільки величезні витрати на відбудову та відродження, але й масштаб шкоди вимагатиме посилення спроможности держави розглядати численні справи про відшкодування збитків і відновлення прав. Конче треба, щоб уряд отримав консультації та знання про те, як налагодити швидкий, прозорий і справедливий процес розв'язання цього питання, тому експерти й рекомендують створити в співпраці з ЄС серію семінарів для навчання урядовців цього процесу.

По-третє, Україна зберігає політичну систему, засновану на лідерських партіях, що загрожує її подальшому демократичному розвитку. Іншими словами, українські виборці зазвичай покладаються на одного очільника політичної партії, визначаючи свої вподобання на виборах, і цей лідер потім може впливати на всю націю. «Батьківщина» була відома як партія Юлії Тимошенко, Партія регіонів – як партія Віктора Януковича, а «Слуга народу», звісно ж, відома як партія Володимира Зеленського. Персоналізована політика може стати величезною загрозою для демократичного розвитку держави, бо вона має тенденцію до поляризації людей, оскільки політичні рішення відображають особисті уподобання лідера, а не результати широкого обговорення багатьма суб'єктами. Експерти одностайні – Україні слід відступитися від лідерських політичних партій і перейти до системи з більш широким представництвом.

І наприкінці про не менш важливе: Україна може стикнутися з потенційною кризою свободи слова. Воєнний час вимагає жорстких заходів, що до них уже вдалося керівництво країни, яка зазнала нападу, проте рішення президента Зеленського підписати законопроект, котрий розширює державний контроль над ЗМІ, було зустрінуте дуже критично і сприйнято як загроза свободі преси й плюралізму ЗМІ в країні, а це також таїть небезпеку для довіри суспільства до ЗМІ та прозорості в царині інформуванні громадськості. Вони можуть стати серйозними викликами після закінчення війни, коли медіа втратять свій авторитет, і відновлювати його буде непросто. Вільні ЗМІ потрібні, щоб доносити до загалу не лише місцеві новини, а й глобальні події, а також інформацію про зміни та рішення в політиці. ЗМІ не можуть контролюватися державою, олігархами або кимось інше, бо вони відіграють вирішальну роль у процесах відновлення, встановлення правди й примирення, мобілізації та прозорості.

Ці внутрішні проблеми дуже складні; проте їх конче треба подолати, аби Україна й далі могла рухатися до справжньої демократії та правовладдя. Окрім українського громадянського суспільства, ніхто інший не готовий ліпше зараджувати внутрішнім викликам. Українці знають суспільно-історичний контекст, вони цілком обізнані з механізмами корупції та розуміють власні потреби глибоше, ніж будь-хто ззовні. Хоча міжнародна підтримка має вирішальне значення, міжнародне співтовариство і Україна мусять зрозуміти, що якогось шаблону для створення й збереження демократії немає. Правду кажучи, збереження сильної та ефективної демократії є викликом для кожної держави, і про це заявили експерти; а сильне громадянське суспільство й свобода преси мають вирішальне значення для такої здатності.

Висновки

У нашому звіті ми подаємо стислий огляд дискусії, що її вели фахівці з питань правай міжнародних відносин 19 травня 2023 року. Експерти торкнулися найважливіших викликів, на які Україна, прагнучи здобути перемогу, має відповісти, а також перешкод, які країні буде треба долати після того, як змовкнуть гармати. Учасники дискусії наголошували на важливості якнайшвидшого завершення війни, забезпечення суду й покарання всіх винних і допомоги Україні в подоланні внутрішніх викликів, таких як поширеність корупції, олігархія, персоналізована політика та недостатня свобода слова.

Дискусія не була лише презентацією викликів – вона була опертим на факти діалогом між різними фахівцями щодо можливих розв'язків найактуальніших питань. Було представлено низку пропозицій і рекомендацій щодо потенційних механізмів подальшого залучення громадянського суспільства та міжнародної спільноти, а також щодо впровадження реформ для подолання недоліків у сфері правовладдя.

Безсумнівно, постконфліктний шлях не буде вторований, і Україна потребуватиме на ньому постійної підтримки. Міжнародне співтовариство має усвідомити, що ми всі маємо до цього долучитися на довгострокову перспективу. Настав час міжнародній спільноті продемонструвати свою політичну мужність і наполегливість. Час проявити силу та єдність у відстоюванні спільних цінностей. Час боротися за волю України, адже Україна бореться за свободу всього демократичного світу.

Сесія II: «Відбудова й довкілля»

Вступ

У панельній дискусії з питань відбудови й довкілля, що відбулася в рамках XIII Сахаровської конференції, взяли участь науковці, історики, експерти з економічної політики і стратегії, обговорюючи повоєнне відновлення України, стратегії відбудови й підходи до побудови більш «зеленої» та стійкої України. Ескалація російсько-української війни призвела до масового руйнування цивільної, адміністративної та критичної інфраструктури, завдавши величезної інфраструктурної та екологічної шкоди й ускладнивши міжнародні зусилля щодо захисту довкілля. В умовах, коли тривають бойові дії, дедалі більша потреба у відбудові України та переході до зеленого середовища ставить багато запитань і викликів. Поширення глобальних проблем, спричинених російськими військовими діями, призвело до посилення загроз продовольчій безпеці, ускладнення декарбонізації та екологічної вразливості як в Україні, так і за кордоном, що свідчить про нагальну потребу в чіткому й добре скоординованому плані ефективного подолання нинішньої кризи. Крім того, відбудова модернізованої, екологічної, розвиненої інфраструктурної та інституційної бази в Україні водночас потребує наявності зрозумілих і функціональних стратегій. Експертна дискусія з питань реконструкції та довкілля мала на меті визначити основні проблемні місця, дослідити найвдаліші приклади й придатні для практичної реалізації ідеї щодо зусиль із відбудови України, а також ролі екологічних компонентів у галузі.

У панельній дискусії були зачеплені різні теми, включно з такими, як роль економіки, фінансів, іноземних інвестицій, інтеграція до ЄС, логістика, технології,

внутрішні реформи, демографічна ситуація та громадянське суспільство в зусиллях із відбудови України. Варто зазначити, що об'єднання питань реконструкції та екології є взаємодоповнювальним, оскільки надає унікальний шанс об'єднати екологічно свідомі практики й відновити українську інфраструктуру відповідно до стандартів, політик і концепцій ЄС. Загалом, ця частина конференції заглибилася в постійні виклики, з якими пов'язані зусилля з відбудови України, і представила нам практичні та здійсненні підходи до відновлення зруйнованої або застарілої української власності й інституцій, дозволивши замислитися над важливістю екологічної конверсії. Панельну дискусію можна собі уявити як дискурс, орієнтований на розв'язання проблем, адже вона окреслила основні виклики для відбудови України й деталізувала потенційні стратегії подолання перешкод, що стоять на цьому шляху.

Відбудова: проблеми й виклики

Проблеми

Незважаючи на війну, що досі триває, Україна, як можна помітити, під час війни функціонує краще, ніж раніше, що спонукає з оптимізмом дивитися на повоєнний розвиток і зусилля з відбудови. Утім, на заваді процесові відновлення країни стоїть низка викликів, пов'язаних з економічними, фінансовими, політичними, структурними й соціальними аспектами.

Учасники дискусії називали бойові дії, що тривають, найбільшою перешкодою для докладання зусиль із відбудови. Систематичні обстріли в Україні безпосередньо впливають на економічні й фінансові ініціативи, що ускладнює перспективи відбудови та помітно відбивається на кліматі для іноземних інвестицій. Вартість відбудови оцінюється в мільярди коштів, що потребуватиме ретельного фінансового планування, а також мобілізації внутрішніх і міжнародних інвестицій для статистичного відновлення України у фінансово-економічному плані. Проте згадувалося також, що на деяких ділянках відбудова може й мусить уже розпочинатися, а не чекати закінчення війни.

Відновлення країни, безперечно, вимагає залучення політичних структур до фінансування зусиль із відбудови, а також визначення сторін, відповідальних за фінансовий тягар. А втім, сценарій припинення вогню без абсолютної перемоги України не може вважатися найімовірним через посилення тиску з боку деяких міжнародних суб'єктів з метою нормалізації відносин із Росією та пом'якшення санкцій, що кидає виклик відбудові України, бо роль Росії як фінансового контрибутора у відновлення України може в такому разі бути поставлена під сумнів і навіть переглянута. Питання ресурсів та фінансування відбудови України залишається дуже істотним, загострюючись з огляду на потребу в суттєвій і системній фінансовій підтримці.

Ба більше, нинішні воєнні дії в Україні та стратегії повоєнного відновлення спонукають до переспрямування фінансових ресурсів на військові витрати, проекти відбудови й соціальний захист жертв війни. У бюджетному плануванні є виклики та прогалини, зумовлені неможливістю оцінити й проаналізувати

видатки через війну, що ще триває. Хай там як, а для ефективного відновлення в економічному й фінансовому плані Україна має подвоїти або навіть потроїти свій ВВП, щоби збалансувати власний бюджет і досягти відносно стійкого економічного зростання. Прогнозований ВВП і бюджетні оцінки відновлення України практично недосяжні без створення сприятливого клімату для іноземних інвестицій.

А оскільки Україна все ще багатьма вважається країною корумпованою, це ускладнює залучення міжнародних інвестицій. Сама ж проблема корупції розглядається як одна з найбільших перешкод для відновлення країни, причому понад 80% населення України вважають її значною перешкодою для зусиль із відбудови. Загалом, незважаючи на відомі спроби розбудувати свою антикорупційну інфраструктуру, український ландшафт поки що – окремі острівці доброчесності, а не цілісна структура, здатна системно та в односторонньому порядку боротися з корупцією.

Проблема корупції поєднується з великими ушкодженнями інфраструктури, спричиненими тривалими воєнними діями. Війна призвела до масових руйнувань критичної інфраструктури, включно з транспортними мережами, енергетичними об'єктами й системами зв'язку. Крім того, проблеми, пов'язані з транспортом та інфраструктурою, зокрема брак автомобільних доріг, заблоковані порти й зруйновані дороги, створюють виклики для економічної інфраструктури та перешкоджають сполученню між Україною і ЄС. Тож руйнація та неефективність цих елементів стоїть на заваді сталому економічному зростанню й ефективному сполученню між Україною і міжнародними партнерами.

Крім того, у дискурсі підкреслювалися прогалини, пов'язані з координацією та управлінням ресурсами щодо порядку денного відбудови України. Хоча на посиленні стійкості країни вже зосереджуються певні зусилля, як-от гуманітарна координація, санкції та мікрофінансова підтримка, координацію відбудови ще не визначено твердо. Наприклад, значним кроком для українських ініціатив із відбудови вважають національний план Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. Однак недостатня координація між урядовими й неурядовими регіональними та центральними органами влади

негативно впливає на розподіл фінансування і ресурсів. Розбіжності й відсутність координації між регіональними та центральними органами влади можуть призвести до посилення конкуренції за зовнішнє фінансування, що, зі свого боку, порушуватиме й перешкоджатиме цілісному і колективному підходу до відбудови. Крім того, важливо мати ефективні механізми координації, щоб забезпечити взаємодоповнюваність і уникнути дублювання зусиль. Хоча ООН відіграє певну роль у координації гуманітарних питань, здається, що потрібна-таки більш комплексна координація. Отже, відсутність координаційних механізмів і конкуренція між органами влади можуть завадити прогресові загальної відбудови в Україні.

Ще одним моментом, який наголошує дискусія, коли мова заходить про посилення фрагментації центральних і регіональних утворень, є потреба децентралізації. Хоча є прагнення до децентралізації, та дійсність його, можливо, не повністю відображає. У Східній і Центральній Європі є спроби створити сильні державні структури за бісмарківськими взірцями. Утім, перешкоджати ефективній координації можуть конфлікти й конкуренція між міністерствами та органами влади. Отож, ще одним викликом для відновлення України є створення «клірингового центру» для децентралізації. Тоді як стратегія відбудови є централізованою, дедалі більшого значення набуває розподіл місцевих бюджетів і автономія ухвалення рішень на певних рівнях. Централізований механізм прийняття рішень та розподілу коштів ризикує виявитися неефективним для відновлення України, бо може бути складно визначити пріоритетність відбудови одних регіонів щодо інших і вирішувати проблеми, характерні для регіону. У зв'язку з цим децентралізація дає змогу реалізовувати регіональні проекти й вирішувати найбільш нагальні питання місцевій владі. З одного боку, хоч субсидії, що раніше нараховувалися центральною владою, були скасовані, відомства стали відповідальними за фінансування проектів реконструкції. Фінансовим установам значною мірою не вистачає потужностей, і вони потребують внутрішньої перебудови та реорганізації, що створює ще одну проблему. Однак політика децентралізації розглядається як одна з найважливіших стратегій ефективної відбудови України, а також інтеграції країни до ЄС і дотримання його політики.

Повоєнна відбудова України як кандидата на членство в Євросоюзі політично визначається відповідністю принципам і політиці ЄС. Інтеграція до Європейського Союзу створює низку політичних викликів, наприклад, умови з боку таких держав-членів ЄС, як Німеччина, що підкреслює важливість внутрішніх реформ, включно з децентралізацією, дерегуляцією тощо в Україні. Ризик невідповідностей і розбіжностей між внутрішньою політикою ЄС та України очевидний. З погляду інтеграції до ЄС, щодо України може вимагатися відступ від екологічної політики, аби дати їй час узгодити місцеві потреби зі стандартами ЄС і пом'якшити екологічні наслідки російської навали. Загалом, Україну слід уважати полігоном для підготовки політики ЄС, проте рекомендується не творити кумира з Євросоюзу й розуміти потребу в добре продуманому плані.

Піднімається питання щодо надання ЄС переваги в співпраці грантовим організаціям, а не безпосередній взаємодії з українськими громадськими організаціями. Структура фінансування відбудови України потребує залучення місцевого громадянського суспільства. Отже, підкреслюється його роль і місце в

зусиллях із відновлення. Ба більше, хоча Національна рада з відновлення України від наслідків війни, вона належним чином не координує свою діяльність із потребами громадянського суспільства. Існує також брак довіри між державою та громадою, а ще вже згаданий розрив між міжнародними зусиллями та залученням українського громадянського суспільства. Залучення громадянського суспільства безпосередньо в реалізацію зусиль із відбудови вимагає визначення шляху, яким воно здійснюватиме свій вплив, а також способів його включення на різних етапах. Хоч як важливо залучати громадянське суспільство, проте якість і спроможність різних організацій подекуди викликає занепокоєння. У будь-якому разі співпраця міністерств і громадських організацій відіграє суттєву роль, і для успішної спільної праці важливе значення має прозорість. До того ж тут існують виклики, що впливають із суто ділових міркувань, як-от наявності фінансування й людських ресурсів.

Відбудову України часто хибно сприймають як повоєнну стратегію, що зосереджується лише на політиці відновлення. Однією з великих проблем України є надмір застарілої інфраструктури й систем, що насамперед не відповідають концепціям ЄС. Виклик полягає в тому, що Україна надзвичайно потребує модернізації та мусить вживати невідкладних заходів щодо відбудови, щоб забезпечити відповідність вимогам ЄС, генерувати поступ у сфері технологій і пом'якшувати фінансово-економічний тягар. Водночас країні бракує активних компетентних інститутів, що відзначалися б чітким і ясним візонерським лідерством і стратегічним спеціальним досвідом у сфері модернізації. Тож головними причинами для занепокоєння залишаються такі питання, як визначити того, кого слід залучати, і як забезпечити інклюзивність і наявність спеціального досвіду.

Ще одна річ, що стоятиме на заваді відбудові, – це поглиблення демографічної кризи. Війна спричинилася до однієї з найбільших міграційних криз, унаслідок якої мільйони українців вигнано з їхніх домівок. Тож питання про те, як спонукати вимушених переселенців (ВПО), біженців і мігрантів до повернення, є суттєвим для відновлення України. Знаходження балансу між різними потребами й завданнями перспективного планування вимагає аналітики, раціональних стратегій і рекомендацій щодо політики. З огляду на це в другій частині цього звіту наголос ставиться на пошукові можливих рішень згаданих проблем і викликів.

Рішення й розв'язки

Насамперед щоб дати ради з таким найочевиднішим викликом для відбудови, як регулярні ракетно-артилерійські обстріли й руйнування майна, Україна має отримати «безпекову парасольку». Безпека – це вирішальний фактор для реалізації зусиль із відбудови. Звісно, найкращим варіантом із погляду відновлення територіальної цілісності і створення середовища, сприятливого для відновлення України, є приєднання до НАТО. Чутно заклики до надання Україні «короткого шляху» для вступу в Альянс, бо це може прискорити процеси й підтримати доконечні внутрішні реформи в країні. Ба більше, крім трансатлантичної інтеграції, так само важливо сформувати спільне бачення російської та безпекової архітектури в Східній Європі, адже воно є ключовим для створення політичної єдності й безпеки в регіоні.

Водночас для економічного відновлення Україні важливо мати єдине бачення з її партнерами. Гостра потреба в коштах для відбудови вимагає мобілізації країн-партнерів, які надаватимуть їх на відновлення. Можливість подвоєння або потроєння ВВП залежить від збалансування бюджету й виходу на стійке економічне зростання. Одним із найбільш ефективних шляхів досягнення бажаного економічного прогресу є створення сприятливого клімату для іноземних інвестицій. Для цього потрібно поліпшувати бізнесове середовище, впроваджувати реформи в секторі правоохоронної діяльності, активно працювати над створенням привабливих місць для інвестицій. Координація між Україною та її партнерами має вирішальне значення для фінансово-економічного відновлення України, оскільки країна дуже залежить від донорських програм, міжнародної допомоги й іноземних інвестицій. Сприяння доброму діловому та інвестиційному клімату, а також розвиток людського капіталу й формування зовнішньоекономічної політики можуть поглибити економічну комплексність і, відповідно, допомагати економічному зростанню в Україні.

Водночас умовою для реалізації спрямованих на відбудову зусиль є дерегуляція, передусім зосереджена на ліквідації регулювання радянської доби, що закладе підвалини для економічного прориву. Тотальна дерегуляція – це найшвидший і найдешевший спосіб поліпшити бізнесове середовище і стимулювати економічне зростання в Україні. Украй важливо на цьому етапі забезпечити достатні кошти й ресурси для створення легкої та зрозумілої системи оподаткування і спрощення покрокової реалізації різних проектів. Вирішальне значення в процесі дерегуляції мають також очищення й модернізація системи завдяки реформуванню нормативно-правових актів. Під час війни треба передбачити збільшення післявоєнного перерозподілу; 42% спрямовується на соціальні потреби. Очікується, що так само зростатимуть військові витрати, а ще необхідно вжити заходів для розміщення мільйонів людей, постраждалих від конфлікту, і підтримки їх реінтеграції. Життєво важливим для економічного зростання є залучення інвестицій і підвищення продуктивності. Сприяти підвищенню продуктивності може відкриття українського ринку праці для іноземного капіталу. Щоб заохотити більше інвестицій, іноземним інвесторам можуть бути запропоновані нестратегічні заводи. Створення сприятливого ділового й інвестиційного клімату,

розвиток людського капіталу та формування міжнародної економічної політики можуть сприяти економічному розвитку України.

Окрім того, залучити ще більший пул інвесторів потенційно може сприяння більшій прозорості політичних структур України. Україна розвиває свою антикорупційну інфраструктуру, хоча вона й не ідеальна. Нині в країні існують такі «острівці доброчесності», і є певні правові рамки для боротьби з корупцією. У поєднанні з правовими реформами вирішальне значення для країни має судова реформа, а створення незалежної та ефективної судової влади конче потрібне для юридичного переслідування корумпованих установ і окремих осіб, а також забезпечення прозорості в країні. Крім того, з метою більш ефективної боротьби з корупцією Україна для підвищення прозорості й підзвітності може запровадити відповідні технологічні системи.

Використання технологій – це унікальний шанс відбудувати й модернізувати українську інфраструктуру, а також вести боротьбу з інституційною корупцією. Таким чином, цифровізація і технологічний прогрес потенційно можуть зумовлювати менш корумповане середовище, одночасно зменшуючи можливості для корупції та підвищуючи ефективність, прозорість і підзвітність у країні. Загалом, для ефективної боротьби з корупцією та створення безпечного середовища для міжнародних інвестицій Україні потрібні судові реформи, інтеграція технологій, а також постійні зусилля щодо зміцнення наявної антикорупційної інфраструктури в Україні. Щоб подолати корупцію, українській державі варто визнати, що це явище коріниться в економічних реаліях, і, отже, переосмислити економічні відносини, зменшуючи централізацію та здійснюючи прогресивні реформи. Важливо вжити заходів і подбати про безпеку інвесторів. Щоб гарантувати фінансову безпеку інвесторів, можуть бути додатково розроблені такі заходи, як страхові поліси, відкритість у процесі приватизації, а також конкурси на митниці.

Складна географія і розмір України вказують на потребу в модернізації та реструктуризації інфраструктури, а також у поліпшенні транспортного сполучення. Задоволення інфраструктурних потреб у країні та поліпшення зв'язків із сусідами-партнерами є надзвичайно важливим для успішної відбудови. Логістичні аспекти зусиль із відбудови сприятимуть необхідному економічному зростанню та зростанню українського ВВП загалом.

Питання фінансового тягаря, пов'язаного з відбудовою України, має вирішуватися й пом'якшуватися за допомогою багатьох джерел. Перш за все, має бути переглянута роль російської опозиції в компенсації збитків в Україні, а також у використанні репарацій та експропріацій за рахунок конфіскованих і заморожених російських активів як джерела фінансового оздоровлення й відбудови України, відповідно. Крім того, як вирішальні кроки для фінансування відновлення української економіки та відбудови інфраструктури розглядаються конфісковані російські кошти, активи російських національних банків і внески олігархів.

Для забезпечення ефективної реалізації проектів відбудови також необхідно створити координаційну платформу й застосовувати низхідний підхід до координації. Хоча певні зусилля вже зосереджено на мікрофінансовій підтримці

й посиленні стійкості, існує потреба в комплекснішому плані координації, який виходив би за рамки цих аспектів і зосереджувався виключно на відбудові та відновленні України. Національний план Міністерства інфраструктури та відновлення – значний крок у цьому напрямку; тим не менш, потрібні подальші зусилля та координаційні платформи. Хай там як, є кілька пропозицій щодо координаційних платформ, як-от ті, про які говорять у ЄС, ЄБРР і G7. Ці платформи мають на увазі залучення національних урядів і націлення на конкретні сфери, такі як санкції, макрорідтримка та військова підтримка. Цілеспрямована координація має важливе значення для повоєнного виживання і стійкості.

Відновлення та модернізація також потребують чіткого бачення, цілей і адекватного ресурсного забезпечення. Пріоритетним для забезпечення ефективної координації та відбудови, відповідно, є побудова сильної, функціональної держави з чіткою структурою та централізованою стратегією, що забезпечить ефективну координацію і дефрагментацію суб'єктів. Крім того, частиною загальної стратегії має бути децентралізація та усунення диспропорцій. Важливо встановити правила й права для всіх регіонів, щоб децентралізація не призвела до відокремлення від центральної влади. Ефективну реалізацію регіональних проектів може забезпечити збереження сильної центральної влади під час розподілу місцевих бюджетів і надання певних повноважень щодо прийняття рішень на регіональному рівні.

З погляду фінансування проекту відбудови, платформа DREAM може бути використана як канал доступу до фінансування окремих регіональних проектів, тоді як відповідальність за реалізацію мали б узяти на себе обласні адміністрації. Також важливо вирішити проблему неефективності фінансових установ і посилити їх спроможність, забезпечивши дієву координацію між Міністерством інфраструктури, Мінрегіоном, Мінвідновлення, платформою DREAM, PROZORRO тощо. Своєю чергою, конкуренція між міністерствами має бути мінімальною і не розмивати чітку структуру виконавчої влади.

Крім того, можуть бути створені форуми регіонального розвитку, які діятимуть через обласні адміністрації. Це може бути реалізовано або в рамках розвитку на місцевому рівні завдяки колективним зусиллям регіональних лідерів та президента, або з використанням процесу децентралізації, що дасть змогу регіональним громадам стати відносно самодостатніми. Для сприяння фінансуванню проектів регіональної відбудови пропонується створити посаду на місцевому рівні, яка відповідатиме за подання заявок на фінансування з використанням платформи DREAM. Ця стратегія може допомогти усунути роз'єднаність і розбіжності між місцевими й центральними органами влади. Хай там як, важливо сприяти прозорості цього процесу й уникати упередженості в розподілі коштів.

Ініціативи з інтеграції та модернізації ЄС є базовими для процесів відбудови в Україні, оскільки дають шанс відновити ліпшу, екологічнішу й ефективнішу інфраструктуру відповідно до стандартів і вимог ЄС. Дійсно, Україна має відповідати вимогам ЄС, але тут можуть вимагатися певні відступи, а надто в частині реалізації «зеленої трансформації» та виконання екологічних стандартів ЄС. Має бути розуміння, що виконання й упровадження певних стандартів може потребувати більше часу, оскільки Україна стикається з надмірною кількістю питань, які потрібно вирішувати одночасно.

Не менш важливим для зусиль із відновлення й відбудови України є залучення громадянського суспільства. Громадянське суспільство має сприяти розробленню плану відбудови, беручи участь у дискусіях та переговорах із цього питання. Слід залучати місцеві зацікавлені сторони та громади, а децентралізація має

важливе значення для фокусування експертизи й ухвалення рішень на місцевому рівні. Важливо допомогти громадянському суспільству зрозуміти суть процесу модернізації та його ролі в ньому. Крім того, важливо визнати й інклюзивність, розуміючи, що українське суспільство може відрізнитися від суспільства ЄС.

Фінансування зусиль із відбудови України має залучати українське громадянське суспільство. Пропонується трикутний підхід, що включає ЄС, Україну та її громадянське суспільство, а не дихотомію між ЄС і Україною. Доконечним для відновлення України є сприяння співпраці між різними зацікавленими сторонами. Форуми громадянського суспільства та залучення проактивного й прогресивного бізнесу до відбудови можуть сприяти сталому розвитку України з початку війни. Для підтримки організацій громадянського суспільства також важливо створити мережу фінансових установ, які можуть надавати відповідне фінансування. Ця мережа має бути зосереджена на розбудові інституційної спроможності завдяки дослідженням, аналізу та експертним мережам. Крім того, організації громадянського суспільства відіграють життєво важливу роль, постачаючи ідеї, думки, результати аналізу, своє бачення й цілі процесу відновлення. Зміцнення різних коаліцій усередині громадянського суспільства може підвищити їхній потенціал, який можна додатково поліпшити за рахунок збільшення інвестицій. З точки зору рішень, інклюзивність має бути пріоритетною від самого початку, а ще важливо мати за взірць успішні моделі, створені деінде. Для запобігання корупції та осучаснення застарілих структур в Україні важливо залучати до ухвалення рішень як громадянське суспільство, так і державу, що створюватиме сприятливі умови для реалізації зусиль із відбудови.

Модернізація вважається фундаментальним елементом відновлення України, оскільки вона спрямована не тільки на зруйновані об'єкти, і передбачає докладання місцевих зусиль із модернізації старих інституційних та інфраструктурних структур. Допомогти окреслити політику й стратегії модернізації України може співпраця з експертами. Потрібні швидкі дії, а не чекання на повоєнну відбудову. Вжиття заходів для підтримки модернізації та відбудови вже тепер має вирішальне значення для розв'язання й запобігання майбутнім проблемам, таким як бідність і економічна розруха. Щораз важливіше шукати альтернативи на кшталт зведення модульних будинків, що можуть допомогти розпочати процес перебудови без зволікання. Надаючи пріоритет модернізації та наближаючи відбудову вже сьогодні, Україна може зменшити й пом'якшити поставлені виклики, а також стимулювати економічний розвиток і прогрес навіть під час війни.

Хай там як, важливо також братися за проблему загострення ситуації, пов'язаної з українською демографією. Слід підтримувати й реалізовувати проекти, спрямовані на повернення біженців, мігрантів і ВПО до їхніх домівок. Крім того, мають бути переглянуті програми розподілу соціальних виплат і створення можливостей для працевлаштування як варіанти, що стимулюють повернення українських мігрантів в Україну та сприяють її економічному розвитку. Перегляд інших альтернатив для відбудови України, таких як будівництво модульних будинків і відновлення зруйнованих об'єктів, може водночас допомогти заохоченню українських ВПО та біженців до повернення на батьківщину.

Навколишнє середовище: проблеми й розв'язки

Проблеми

Питання сталого розвитку та екологічні міркування в поточних зусиллях із відбудови належним чином не розглядаються. Екологічний аспект, утім, має вирішальне значення, і Україні треба буде дотримуватися міжнародних стандартів і правил. Обов'язково знадобиться розвивати інфраструктуру для «зелених» ініціатив, і хоча гарні ідеї є, проблемою є фактор вартості.

Економічний успіх може створювати екологічний тиск, і якщо Україна хоче відбудуватися в «зелений» спосіб, то це потребуватиме фінансування. «Зелені» кошти можуть бути не аж такими «дружніми» для бізнесу, і Україна, перебуваючи на ранній стадії порівняно із західними країнами, стикнеться з проблемами узгодження своєї економіки з екологічними цілями. Компроміси неминучі, і хоча будівництво «зелених» продуктів іноді буває й економічно ефективним, «зелені» технології як такі можуть бути дорогими, хоча ці витрати з часом зменшуються.

Загалом, український «зелений перехід» і реагування на екологічні виклики потребують несуперечливої та ґрунтовної аналітики щодо енергетичного потенціалу України, потреб розмінування й економічної стратегії. Економічна спроможність також відіграє значну роль у «зеленому» розвитку України. Для відновлення стійкої та інноваційної інфраструктури знадобляться фінансові ресурси й інвестиції. Тому-то першочерговою проблемою для української «зеленої» конверсії є вирішити питання нестачі коштів і технологій.

Розв'язки

Щоб зробити відбудову екологічно стійкою, частина фінансування має бути спрямована на фінансування сталості. Якщо цього не зробити, наслідком може стати втрата значної частки ринку. Потенційний підхід до стимулювання сталого розвитку – застосування екологічного оподаткування як важеля впливу. Також необхідно розглядати виконання Цілей сталого розвитку після 2030 року, та постає питання, хто нестиме фінансовий тягар. Хай там як, ключем до забезпечення ефективної реалізації «зелених» ініціатив залишається прозорість.

«Зелений перехід» України слід інтегрувати в процес модернізації, разом із відбудовою відновлюваних джерел енергії та водневих технологій. Завдання відбудови України підкреслюють важливість реконструкції енергетичної системи із зосередженням на екологічно чистіших альтернативах, таких як сонячна й вітряна енергетика. Отож треба взяти максимум із потенціалу використання відновлюваної енергії в Україні. Регіони на півдні країни мають перспективи для виробництва сонячної енергії і, відповідно, придатні для розвитку відновлюваної енергетики. Однак однією з найбільших загроз для екології України залишається питання розмінування, що потребує міжнародної допомоги й інвестицій.

Український «зелений перехід» іде пліч-о-пліч з інтеграцією в ЄС, бо серед політичних умов вступу України до ЄС є її екологічна політика. Отже, країна має визнати важливість «блакитного» фінансування, сталого фінансування й інтеграції екологічно чистих підходів у процес відбудови, включно з таксономією та іншими аспектами «зелених» умов, які водночас мають бути схвалені та включені в українські ініціативи з відновлення. Засвоєння тенденції екологічних практик в Україні сприятиме відновленню ліпшої, екологічнішої та ефективнішої інфраструктури, водночас забезпечуватиметься довгострокова стійкість і відповідність вимогам та цілям ЄС.

Міжнародне співробітництво й партнерство можуть відіграти значну роль у розв'язанні проблеми нестачі коштів і технологій. Спільні зусилля організацій, органів влади й суб'єктів приватного сектора спроможні допомогти в мобілізації ресурсів, обміні знаннями й досвідом, а також сприяти передаванню технологій. Участь у діалозі й пошук підтримки з боку міжнародних органів, зосереджених на сталому розвитку та збереженні навколишнього середовища, може ще більше зміцнити зусилля України.

Загалом, «зелений перехід» України вкрай потребує комплексного й добре скоординованого підходу, спрямованого на розв'язання питань сталого розвитку, екологічних викликів і економічного потенціалу. Пріоритизуючи ці фактори та використовуючи міжнародне партнерство, Україна може працювати над більш стійким і екологічно свідомим майбутнім.

Висновки

Загалом, дискусія на тему «Відбудова й довкілля» підкреслила складність реалізації зусиль із відбудови України, водночас наголошуючи на необхідності комплексного підходу до відновлення країни.

Виклики, з якими стикається відновлення, є багатогранними й потребують сконцентрованих зусиль та ініціатив. Загалом очевидно, що найбільшими проблемними сферами відбудови України є економічне й фінансове відновлення, протидія корупції, логістика і зв'язок із сусідніми країнами, пошук фінансових ресурсів, координація зусиль із відбудови й управління ресурсами, відповідність вимогам ЄС, недостатня залученість громадянського суспільства, застарілі системи і структури, погіршення демографії та «зелений перехід». Зрештою, успіх зусиль із відбудови в Україні залежить від ефективної координації, інклюзивності, прозорості й залученості всіх зацікавлених сторін, включно з громадянським суспільством, органами державної та місцевої влади.

Отже, вирішенню поставлених викликів неодмінно треба сприяти, створюючи умови для економічного прориву, впроважуючи дерегуляцію, сприяючи прозорості й децентралізації, зосереджуючись на модернізації та швидких діях, залучаючи й заохочуючи інвестиції, крім того, інтегрування українського громадянського суспільства до зусиль із відбудови буде життєво важливим чинником успішної та стійкої відбудови в Україні.

Сесія III: «Травма, пам'ять і відновлення»

Прояви російської агресії в Україні залишили глибокі рани, що матимуть тривалі фізичні й психологічні наслідки. Як військовослужбовці, так і цивільні особи зазнали серйозного впливу, що вимагає складної та спеціалізованої допомоги для задоволення їхніх потреб. Війна завдала значної шкоди наявній медичній інфраструктурі в Україні, що зумовлює нагальну потребу в її відновленні для надання основних медичних послуг. Крім того, необхідно оновлювати систему охорони психічного здоров'я, щоб вона могла запропонувати довгострокову психологічну підтримку населенню.

Систему охорони психічного здоров'я слід перебудувати й оновити для задоволення конкретних потреб людей, що потерпають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших довгочасних наслідків для психічного здоров'я. Українці важливо відшукати баланс у наданні психічної допомоги відповідної кваліфікації, уникаючи медикалізації результатів. Метою має бути задоволення потреб у сфері охорони психічного здоров'я постраждалого населення без створення додаткових проблем або залежностей.

Крім того, пам'ять про війну, безсумнівно, вплине на Україну, націю, що характеризується своїм багатоетнічним і багатокультурним складом. Важливо працювати із завданням звернення до пам'яті про війну так, щоб уникнути надмірного спрощення, визнаючи існування різних поглядів на страждання. Слід поважати й ураховувати досвід і перспективи кожного, а не групувати їх у якийсь окремих наратив.

У відбудові системи медичного й психічного здоров'я в Україні ключовими будуть скоординовані зусилля та співпраця. Україна може прагнути надавати всебічну підтримку і сприяти зціленню свого населення, зосередившись на спеціалізованій допомозі, запобігаючи медикалізації щодо наслідків для психічного здоров'я та визнаючи багатоетнічний характер нації. Мета полягає в тому, щоби створити майбутнє, де травми минулого ефективно розглядаються й опрацьовуються, сприяючи формуванню суспільства, що є інклюзивним, свідомим і стресостійким.

Ключові висновки й тези обговорення

• Вплив травми на різних рівнях

Найпоширенішою реакцією на масову травму є резильєнтність. Травма чинить вплив на різних рівнях – індивідуальному, рівні сім'ї, громади, суспільства. Тому в Україні важливо сприяти резильєнтності на всіх рівнях, посилювати стійкість і підтримувати процеси зцілення й відновлення.

На кожному з цих рівнів можна виділити негативні, нейтральні й позитивні наслідки травми. Розлади психічного здоров'я, включно з посттравматичним стресовим розладом, стресовими психологічними реакціями та стражданнями людей, є негативними наслідками; резильєнтність (що розуміється як еластичність) можна визначити як нейтральний результат, а розвиток, активований труднощами (AAD), – як позитивний результат травми (Paradopolous, 2022). На кожному рівні слід визначити й застосовувати стратегії сприяння позитивним результатам.

На окрему увагу заслуговує вимір справедливості. Справедливість допомагає відновленню психічного здоров'я. Тут важливі терпіння, наполегливість і впевнені дії. Процес подолання травми, пов'язаної з масовим насильством, є довготривалим зусиллям, і досягнення справедливості в політичному й суспільному житті має тут першорядне значення.

Психічне здоров'я невіддільне від справедливості, тому вирішальне значення набуває забезпечення рівного доступу до соціальних, юридичних послуг, послуг охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки людей, які їх потребують.

Важливим є визнати шкоду, якої зазнали на індивідуальному, сімейному, громадському й суспільному рівнях, а також сприяти належному переживанню втрати і стратегіям запам'ятовування. Процес справжнього переживання горя – це більше, ніж оплакування, він охоплює визнання, дослідження, оцінювання й пояснення того, що сталося. Ось чому історики та політологи відіграють тут особливу роль, а надто в разі роботи з травмами минулого. Важливими аспектами процесу зцілення вважаються запам'ятовування і символізація травми. Це може включати різні засоби, такі як висвітлення у ЗМІ, музеї, де можна зберігати й ділитися історією та досвідом травми, а також залучення представників мистецтва, науки і громадянського суспільства до формування наративів та створення просторів для колективної пам'яті й рефлексії.

У роботі з колективною травмою надзвичайно важливо забезпечити активну участь письменників, митців, науковців, громадянськості, включно з працівниками засобів масової інформації та іншими ключовими зацікавленими сторонами. За допомогою всіх цих засобів (як-от правосуддя, наука, мистецтво, громадський активізм тощо) можна було б досягти суспільного зцілення, а не просто відновлення. Узагалі, співпраця між науковцями, митцями й громадянським суспільством має непересічне значення для ефективного подолання наслідків травми та сприяння зціленню і трансформації.

Працюючи з масовою травмою, пов'язаною з війною, слід звернути увагу на зменшення шкоди, спричиненої поточним перебігом гібридної війни.

Визнання шкоди і страждань, завданих агресором, з боку стороннього спостерігача сприяє справжньому переживанню горя. Тому важливо не допустити «нормалізації» війни, що триває, з боку міжнародної спільноти. Увага до війни не повинна слабшати, навіть коли у світі трапляються інші лиха. Важливо мати підтримку громадських та некомерційних організацій, що реагують на суспільні потреби, і забезпечити міжнародне визнання й допомогу країні, яка зазнала нападу.

• Посилення трансгенераційних травм минулого

Російська агресія, що характеризується воєнними злочинами й навмисним заподіянням болю українському суспільству, провокує трансгенераційні травми, спричинені Радянськими репресіями та Голодомором. У відповідь на це Україна розглядає домагання справедливості як ключову копінг-стратегію. Справедливість розглядається як фундаментальна вимога для того, щоб допомогти українському народу впоратися з травмою. Серед загалу існує стійка думка, що залишити Росію безкарною за свої злочини буде великим розчаруванням.

Поєднання особистої та колективної пам'яті також є непростим питанням, оскільки особистий наратив (і травма) може вступати в суперечність із колективним наративом (і травмою). Ось чому внутрішнє примирення всередині суспільства також є важливим кроком у боротьбі з наслідками колективної травми.

Трансгенераційний вплив травми на пам'ять підкреслює важливість історичного розуміння у формуванні сучасної політики й ідентичності. Важливим є вивчення досвіду інших країн, просвіта, визнання минулих травм, прозорість і пошук балансу між індивідуальними й колективними наративами / спогадами.

• Диспропорція між попитом і пропонуванням у царині охорони психічного здоров'я

Радянська спадщина в системі охорони психічного здоров'я в Україні включає застарілі психіатричні заклади, стигматизацію, дискримінацію та соціальну ізоляцію, з якими стикаються особи з проблемами психічного здоров'я, недостатнє фінансування системи, зокрема з огляду на те, що на психіатричну допомогу виділяється менш як 3% бюджету охорони здоров'я, недостатнє фінансування психіатрії та адиктології, а також нестача фахівців, необхідних для психіатричної допомоги дітям і підліткам.

З огляду на масову травму, яку переживає українське суспільство загалом, включно з переміщенням мільйонів людей, посиленням фінансових бар'єрів і погіршенням психічного здоров'я, очевидно, що існує нагальна потреба в розвитку сучасної інфраструктури охорони психічного здоров'я та впровадженні сучасних доказових підходів і методів.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я станом на грудень 2022 року, конфлікт поставив під загрозу психічних розладів майже кожного четвертого українця. Це включає більш поширене вживання психоактивних речовин і соматичних проблем, а також вищий ризик ПТСР і депресії. У жінок із ПТСР діти також зазнають підвищеного ризику появи проблем із психічним здоров'ям. У групі ризику перебувають майже 18 мільйонів людей, серед яких 1,1 мільйона з важкими й середніми розладами психічного здоров'я потребують спеціалізованих послуг. До війни в Україні налічувався 61 клінічний заклад охорони психічного здоров'я, з них 10% пошкоджено, а 6% узагалі не підлягають відновленню.

Вирішення цих проблем і надання адекватної підтримки й послуг у сфері психічного здоров'я постраждалому населенню матиме вирішальне значення після війни. І воно вимагає інвестицій в інфраструктуру психічного здоров'я, ресурси й підготовлених фахівців для задоволення потреб людей, які зазнають травм і мають труднощі з психічним здоров'ям.

• Уроки, пов'язані з психічним здоров'ям, яких навчила війна

Війна в Україні навчила кільком важливим речам, які висвітлюють недоліки та сфери, де країна має вдосконалювати свою систему реагування на надзвичайні ситуації з 2014 року. Ось вони:

1. **Недостатня підготовленість.** Українська держава не була достатньо готова швидко реагувати на надзвичайну ситуацію з психічним здоров'ям і психосоціальними потребами, що виводить на передній план потребу поліпшувати механізми й системи реагування на виклики у сфері психічного здоров'я та надзвичайні ситуації психосоціального характеру. Війна виявила брак достатнього висвітлення й уваги до проблем психічного здоров'я в Україні. Це наголошує важливість просування й визначення пріоритетів послуг з охорони психічного здоров'я, підтримки та ресурсів для задоволення потреб постраждалого населення.
2. **Повільність і недостатність змін.** Війна виявила те, що зміни в організації та функціонуванні різних систем в Україні, включно із системою психічного здоров'я, є повільними й недостатніми. Це підкреслює важливість впровадження своєчасних та ефективних реформ для задоволення дедалі більших потреб населення.
3. **Розвиток системи соціальної підтримки.** Досвід, отриманий під час війни, наголошує конечну потребу його вивчати й навчатися на ньому, розробляючи комплексну систему соціальної підтримки, яка зможе ефективно вирішувати проблеми психічного здоров'я та психосоціальні проблеми й замінить застарілі системи охорони психічного здоров'я.
4. **Реабілітація військовослужбовців.** Війна висвітлила виклики й невдачі в реабілітації військовослужбовців, які пережили травму. Це підкреслює

необхідність спеціалізованої та всеосяжної мережі медичної допомоги, адаптованої до конкретних потреб цієї групи ризику.

5. **Потреба модернізації пенітенціарної системи охорони психічного здоров'я.** Задоволення потреб у сфері психічного здоров'я вимагає визнання довготривалих наслідків війни для психічного здоров'я населення, серед інших проблем: психічні розлади, тривога, можлива схильність до випадків насильницької поведінки, що може спричинити зростання кількості проявів домашнього насильства й насильства в громаді, а отже – тюремного населення. Пенітенціарна система має ефективно задовольняти потреби ув'язнених у послугах психічного здоров'я, а сама пенітенціарна система охорони психічного здоров'я в Україні потребує перебудови.
6. **Обмежене розуміння проблематики психічного здоров'я і травм.** Війна виявила обмеженість розуміння психічного здоров'я і травм в українському суспільстві, ще більше підкресливши, як важливо сприяти обізнаності, просвіті й навчанню щодо політики та практики, орієнтованої на психічне здоров'я і травми, у різних сферах (наприклад, педагогіка, соціальна робота, реабілітація, управління тощо) для ліпшої підтримки постраждалих.
7. **Розроблення програми мобільних бригад психічного здоров'я.** Уроки війни також продемонстрували цінність мобільних служб психічного здоров'я, які організовано від 2014 року і які виявилися дуже корисними і в 2022 році. Впровадження онлайн-консультацій та інших інноваційних методів стало життєво важливим у реформуванні системи психічного здоров'я, що дає змогу підвищити доступність і гнучкість у наданні підтримки у сфері психічного здоров'я.
8. **Пілотне впровадження інноваційних послуг.** Українці важливо використовувати дані з досвіду 2014 року для визначення масштабів потреб у психічному здоров'ї, що виникають після 2022 року, і розроблення відповідних інноваційних стратегій та втручань для їх ефективного розв'язання. Пілотне впровадження інноваційних послуг має супроводжуватися дослідженнями з метою збору доказів їх ефективності. Навчаючись на минулому досвіді й використовуючи інноваційні підходи, Україна може працювати над створенням більш стійкої та чутливої системи психічного здоров'я для підтримки свого населення після війни.

• Психічне здоров'я дітей, підлітків і молоді потребує особливої уваги

Психічне здоров'я дітей, підлітків і молоді має бути предметом особливої турботи. У країні необхідно розвивати педагогіку психічного здоров'я, на основі знань про стрес і травму. Дуже корисним може бути створення безпечних просторів для універсальних профілактичних втручань, залучення митців, обізнаних щодо психічного здоров'я, таких як аніматори й співаки, а також арттерапевти для тих дітей і підлітків, які цього потребують. Ці фахівці можуть відіграти життєво важливу роль у наданні емоційної підтримки та сприянні творчому вираженню дітей, які пережили потенційно травматичний досвід або страждають від травми.

Питання дітей, дитячих садочків і шкіл має вирішальне значення. Проте їхнім працівникам часто не вистачає належних рекомендацій та інформації про те, як вони можуть допомогти дітям упоратися з досвідом, спричиненим війною. Поширення знань про те, як поведуться діти під час війни, і організація просвіти з питань психічного здоров'я має важливе значення як для вчителів, так і для батьків. Страждання дітей не завжди можуть лежати на поверхні, тож важливо помічати їхню емоційну боротьбу.

Зі значним поширенням соціальних мереж серед молоді вирішального значення набуває використання соціальних платформ, коротких навчальних відео для встановлення контакту з молодим населенням і задоволення його потреб. Розробляючи ініціативи й програми, дуже важливо звертатися до думки та внеску молоді. Її погляд і досвід мають бути включені у процеси розвитку. Залучаючи молодих людей, можна глибше зрозуміти їхні потреби й адаптувати ініціативи для їх ефективної підтримки.

• Потреба в оцінці, заснованій на доказах програмах, механізмах забезпечення якості і чіткої структури надання медичної допомоги

Оцінка має вирішальне значення на різних рівнях системи охорони психічного здоров'я України. В умовах нестабільної ситуації в країні оцінювання потреб принаймні кожні три місяці має вирішальне значення – з огляду на мінливий характер викликів, що постають. Фокус оцінки з часом змістився, з таких питань, як закриття лікарень і евакуація пацієнтів на початку війни, до вирішення таких, як насильство, втрата домівки й доходів, а також сексуальні акти насильства. Регулярне оцінювання дозволить відстежувати прогрес і адаптувати стратегії.

В Україні має бути втілена поетапна модель психіатричної допомоги Комісії Lancet, у якій приділяють увагу не лише лікуванню, а й зміцненню психічного здоров'я та профілактиці психічних розладів. Ось чому слід реалізувати проекти з підвищення грамотності щодо психічного здоров'я, які мають такі чотири напрями:

- 1) Позитивне ставлення до психічного здоров'я
- 2) Знання й навички для досягнення та підтримки доброго психічного здоров'я
- 3) Розуміння психічних розладів і їх лікування
- 4) Здатність ефективно звертатися по допомогу в разі потреби

Крім того, для людей, які цього потребують, мають існувати / бути доступні неспеціалізовані і травма-інформовані спеціалізовані послуги з охорони психічного здоров'я, орієнтовані на травму, що використовують доказові програми й методи.

А для тих, хто має стійкі до лікування стани, має бути побудована інфраструктура реабілітації та відновлення.

Важливо впроваджувати програми, обґрунтовані доказами. Програма ВООЗ «Самопоміч+», ініційовану першою леді, запущена й упроваджується для всього населення. Також в Україні докладаються зусилля для навчання сімейних лікарів. Однак існує потреба в подальших програмах і підтримці, створенні сучасних мультидисциплінарних служб, орієнтованих на травму та сфокусованих на травмі, а також – модернізації психіатричних служб, створення ланцюжка допомоги для кращого обслуговування різних груп населення, які цього потребують.

Освіта працівників відіграє значну роль у розвитку надійної інфраструктури психічного здоров'я та психосоціальної допомоги, при цьому можуть використовуватися вебінари і тренінги. Утім, важливо вийти за рамки лише навчання й забезпечити супервізію та програмну підтримку. Вирішальне значення має прихильність до якості та щорічні стратегії в рамках освітніх програм. Суттєво забезпечити співпрацю й координацію між організаціями, включно з громадськими організаціями, клініками та школами. Для забезпечення якості й бажаних результатів слід використовувати спеціалізовані послуги та модульні підходи, засновані на фактичних даних. Основна увага має бути зосереджена на підвищенні стійкості і сприянні доступності послуг з охорони психічного здоров'я без стигматизації, роблячи їх легко доступними для тих, хто їх потребує.

Висновки й рекомендації

На основі дискусій і консенсусу, досягнутого під час панелі й семінару між учасниками дискусії та учасниками семінару, сформульовано такі рекомендації щодо вирішення різних питань, пов'язаних із травмою, обізнаністю про психічне здоров'я та післявоєнним відновленням в Україні:

Негайні дії:

- Запровадити регулярну практику щоквартального оцінювання потреб
- Розробити систему підтримки на основі мобільних бригад
- Упровадити в пілотному режимі мультидисциплінарні травма-інформовані і травма-фокусовані послуги (як онлайн, так і особисті) та супроводжувати надання послуг дослідженнями ефективності
- Створювати невеликі центри психічного здоров'я та центри допомоги ветеранам в громадах
- Підвищувати грамотність щодо психічного здоров'я серед загального населення та професійних груп
- Упроваджувати програми зміцнення й профілактики у сфері психічного здоров'я (наприклад, WHO Self Help Plus) серед загального населення з метою сприяти стресостійкості
- Супроводжувати документування справ про воєнні злочини для забезпечення інформаційної підтримки процесу правосуддя
- Приділяти першочергову увагу відновленню справедливості поряд зі встановленням миру, визнаючи, що справедливість має важливе значення для довготривалого миру
- Підтримати документування історій стійкості для сприяння резильєнтності населення
- Підтримувати суспільне горювання й запам'ятовування за допомогою різних засобів, включно із символізацію в мистецтві
- Створити механізм системного нагляду для забезпечення підзвітності і якості послуг з охорони психічного здоров'я
- Адаптувати втручання на основі конкретних потреб на різних рівнях: індивідуальному, соціальному й колективному
- Систематично реагувати на інновації в системі охорони здоров'я для поліпшення якості послуг з охорони психічного здоров'я
- Сприяти міждисциплінарним зустрічам для створення інноваційних підходів і форм співпраці.

Післявоєнне відновлення:

- Підтримувати політику, стратегії, управління та практики, на основі інформованості про травму, також і після війни, визнаючи, що процес зцілення триває
- Інвестувати в довгострокову інфраструктуру психічного здоров'я та розбудову потенціалу, включно з навчанням і перепідготовкою фахівців із психічного здоров'я
- Вирішувати проблему «відтоку мізків», стимулюючи повернення й утримання фахівців із психічного здоров'я

- Підкреслювати значення запам'ятовування й символізації як невід'ємних частин процесу зцілення, визнаючи різноманітні точки зору та досвіди
- залучати мистецькі й культурні ініціативи заради сприяння трансформації та зціленню травми за допомогою творчих засобів
- Провести всебічне розслідування подій війни, сприяючи встановленню істини, пам'яті й відповідальності

Ці рекомендації визнають динамічний і непередбачуваний характер війни та підкреслюють необхідність гнучкості й постійного оцінювання для реагування на обставини, що міняються. З огляду на нестабільну ситуацію в Україні, надзвичайно важливо регулярно оновлювати й адаптувати рекомендації для задоволення потреб, що виникають, і реагування на виклики.

Для сприяння обміну знаннями й досвідом між професіоналами з різних галузей треба планувати й організувати міждисциплінарні зустрічі та форми співпраці. Ці зустрічі можуть слугувати платформами для обговорення й оновлення рекомендацій на основі останніх розробок, результатів досліджень і досвіду «з перших рук».

Крім того, важливо створити засновані на дослідженнях механізми постійного зворотного зв'язку й оцінювання для аналізу ефективності впроваджених стратегій і втручань. Це допоможе визначити сфери, які потребують коригування або вдосконалення, і забезпечити, щоб рекомендації залишалися й далі актуальними та відповідали дедалі більшим потребам населення, яке постраждало від війни.

Регулярно переглядаючи й оновлюючи рекомендації, Україна може підтримувати проактивний підхід до подолання травми, підвищення обізнаності про психічне здоров'я, забезпечення належного запам'ятовування воєнних подій і сприяння післявоєнному відновленню.

Сесія IV: «Національне примирення»

Четверта й остання панельна дискусія на конференції була присвячена обговоренню проблемного питання національного примирення. Науковці, журналісти й експерти зібралися разом, щоб обговорити найактуальніші аспекти цього питання, поділившись власними знаннями та цінним досвідом у цій галузі. Члени групи твердо переконані, що групу було б ліпше назвати «суспільна інтеграція», оскільки «примирення» – це термін, який радше використовується в сильно розділених суспільствах, наприклад, у Руанді, Південній Африці та Боснії. Група експертів вважала, що такого поділу в Україні немає, попри це, соціальна згуртованість після війни стане питанням, яке потребуватиме великої уваги.

Панельна дискусія на публічній конференції

Війна принесла спустошення і страждання повсюди в Україні, і тільки-но вона закінчиться, буде вкрай важливо, щоб їх не заступили лише ненависть і право помсти: правладдя та надія на нове й мирне майбутнє, засноване на співпраці, гармонії та взаєморозумінні всередині країни, є єдиним способом побудови тривалого миру, як наголошує назва конференції. Особливо це стосується теренів, які зажили російської окупації, починаючи з Криму. Внаслідок широкомасштабного вторгнення українцям довелося зіткнутися з іншим досвідом: поки солдати

воювали на фронті, деякі люди залишилися, але більшість цивільних були змушені покинути свої домівки, у деяких випадках навіть виїхавши за кордон, когось депортували до Росії або на окуповані території і змушували брати російський паспорт. Після закінчення воєнних дій виникне багато питань, пов'язаних із колабораціоністами – реальними чи уявними, а також зі статусом мов тощо. Успішний процес суспільної інтеграції спрямований не тільки на пошук шляхів розв'язання цих проблем, але особливо на створення можливостей для населення взяти активну участь у цьому процесі й стати наріжним каменем примиреного, інтегрованого й відкритого суспільства.

Публічні презентації

Питання, з якими доведеться мати справу суспільній інтеграції, сягають своїм корінням у ситуації та події, які відбуваються вже сьогодні. Із цієї причини важливо усвідомити нинішні умови України, щоби презентувати тему суспільної інтеграції, і саме це було головною метою деяких публічних виступів.

Завдяки даним, зібраним Київським міжнародним інститутом соціології, чітко з'ясувалося те, що деякі регіональні відмінності існували й раніше, а з приходом війни виникали нові проблеми. Основний аргумент стосується ставлення різних груп населення (біженці, ВПО, ветерани, прості громадяни тощо) до потенційно проблемних категорій: серед них можна назвати етнічних росіян, колаборантів, а також росіян, які виступали проти режиму Путіна, українців, яких змушували брати російські паспорти, та інших, хто мав тісні контакти з окупантами. У ставленні населення є сильна варіація від одного регіону до іншого, і держава поки ще не зайняла чіткої позиції.

Також було порушено питання депортованих дітей. За журналістськими розслідуваннями, сотні дітей, депортованих до Росії, часто забирали з їхніх сімей, що перебувають у важкій ситуації та соціальній ізоляції. Майбутнє з російськими сім'ями для деякого має ілюзію певного поліпшення, але ці факти чітко вказують на те, що українська держава повинна не тільки працювати над поверненням цих дітей (а разом із ними багатьох інших, які були викрадені в Росію), але й зосередитися на ефективній системі соціальної реінтеграції дітей і молоді всередині країни, щоб запропонувати всім гідне майбутнє.

Серед соціальних проблем, що стоять перед країною, є зростання впливу ультраправих груп і потенційних націоналістичних рухів молоді, яка не має досвіду в політиці (і втратила значну частину політично досвідченого керівництва), але формувала свої погляди протягом усієї війни. Хоча на сьогодні це явище не надто тривожить, проте його слід відстежувати, зокрема з огляду на можливі майбутні зв'язки з правими партіями інших західних країн. Ставлення частини населення може стати агресивним, як це вже сталося з людьми, що втекли, наприклад, до Польщі: до них дехто ставиться як до зрадників.

Про потенційну суспільну напруженість конче треба дбати, щоби зберегти суспільство сильним і стійким до гібридної війни, яка може виявити вразливі місця, що перешкоджатимуть процесові побудови миру і примиренню. Інтегроване суспільство має важливе значення для залучення тих, хто інвестуватиме і співпрацюватиме, беручи зрештою участь у фізичній відбудові країни, та й не тільки. У зв'язку з цим, однак, варто підкреслити, що ставлення західних країн має бути відкритим до допомоги, а не зверхнім чи поблажливим, хоч би якою суттєвою вона була.

Сьогодні Україну об'єднує боротьба у війні, але потенційно виникатимуть проблемні питання: від мовних проблем до контрверсійної історичної пам'яті, консенсусу щодо вступу до ЄС і НАТО. Передумови сучасного суспільства залишають простір для оптимізму, що важливо для того, щоб дивитися вперед і розробляти проект суспільної інтеграції.

Закриті засідання робочих груп

Якщо в перший день експерти мали виступи перед аудиторією, то на другий день учасники роботи були не лише носіями знань, а і їх набувачами: слухаючи інших та ділячись своїми думками, вони активно включилися в конструктивну дискусію, що спонукала до роздумів. Зустріч була організована так: під час ранкової сесії, після вступного резюме попередньої дискусії, модератор давав кожному учасникові змогу вільно висловити свої думки на тему в режимі «мозкового штурму» з метою визначити основні проблеми. Після цієї дискусії відбулася післяобідня сесія, метою якої було систематизувати найбільш помітні аргументи, викладені раніше, і розробити перелік проблем і рекомендацій.

Ранкова сесія Загальна структура

Перед дебатами група обговорила визначення теми і визначила кілька спільних моментів. Зазначалося, що термін «національне примирення» має на увазі нагальну потребу встановити якусь форму «національної єдності» в країні, яка вирізняється серйозними політичними розбіжностями. Не хехтуючи проблемні питання, важливо також зазначити, що українське суспільство не потерпає від жорстких розколів, воно досить інтегроване й не перебуває «на межі громадянської війни», як того хотіла б російська пропаганда. Ситуація ця далека від тієї, що побутувала на Балканах у 1990-х чи в Руанді після 1996 року. Усі учасники збіглися думкою, що перебільшувати розбіжності, характерні для України, небезпечно, а надто коли ще триває війна. Було вирішено, що дискусія та рекомендації мають базуватися не на політичних міркуваннях, а на професійному досвіді, зосереджуючись на позитивних рішеннях для посилення й консолідації суспільної інтеграції після війни. Слід неухильно дотримуватися позитивного, відкритого й конструктивного ставлення, аби посилити продуктивний і здоровий діалог, спираючись на конкретний випадок українського суспільства. Рекомендації мають випливати з практичної точки зору, а роль експертів полягає саме в опосередковуванні та створенні зв'язку між політичним і соціальним рівнями примирення й інтеграції.

Основна увага приділяється українському суспільству: слід чітко визначити конкретні групи й категорії, які ризикують зазнати ізоляції, і ті, які можуть бути залучені до процесу реінтеграції, а також їхні мотиви й потреби. Травматичний досвід війни треба не тільки визнати, але й розробити механізми примирення з ним. Усі експерти погодилися, що стратегія суспільної інтеграції не може бути накинутою «згори», наголошувалося, що треба насамперед урахувати громадську думку та фундаментальні потреби самого українського суспільства; нарешті, було визнано, що міжнародне втручання має тут бути дуже обмеженим.

Постало питання, коли буде доцільно починати розмову про примирення і чи не зарано обговорювати цю тему під час війни, коли її результат іще не є певним, тоді як від нього напрямку залежить дуже багато аспектів. Дійсно, як визнали деякі учасники, примирення не має бути на першому місці сьогоднішнього порядку денного; проте важливо вже від цього часу обговорювати можливі проблеми – деякі з яких уже починають певною мірою виникати – і шляхи їх вирішення, визначивши пріоритети і сфери діяльності.

Соціальні групи

Значна частина дискусії була присвячена визначенню соціальних груп, які необхідно враховувати в процесі суспільної інтеграції.

Важливою групою є ті, хто проживає на окупованих територіях, люди, які можуть розмірковувати, чи варто їм залишатися в Україні, чи краще виїхати до Росії. У зв'язку з цим треба підкреслити, що Україна не може собі дозволити втрачати населення. З огляду на цей аргумент також наголошувалося, що навіть біженців, які почали нове життя в Європі чи деінде, треба повертати на батьківщину після завершення конфлікту, бо для відновлення країни будуть потрібні людські ресурси.

Нарешті, слід належним чином узяти до уваги проблему внутрішньо переміщених осіб: надто часто її не помічають, але вона створюватиме напруженість у секторах охорони здоров'я, ринку праці й зайнятості, освіти тощо. Справді, ці проблеми пов'язані з управлінням і підпадають під відповідальність соціальних служб, проте як визнано, ВПО важливо ідентифікувати як соціальну групу, яку необхідно буде враховувати в суспільних інтеграційних зусиллях.

Правосуддя як основа суспільної інтеграції після війни

Іноді може бути ризик сплутати національне примирення з іншими практиками, які колись запроваджуватимуться, а надто після війни, тому корисно вказати, що безпосередньо не стосується сфери примирення або де можуть бути певні збіги з іншими дисциплінами. Наприклад, хоча слова «правосуддя» або «воєнні злочини» згадувалися в перебігу дискусії неодноразово, слід зважати, що відповідальність за управління такими питаннями несе судова система, але вони, втім, опосередковано пов'язані з темою суспільної інтеграції: інакше кажучи, правосуддя не виконує функції національного примирення, а проте все ще є попередньою умовою – доконечною, але не достатньою. Нині складається враження, що питання про те, хто був колаборантом, а хто – ні, вирішує СБУ, застосовуючи в цьому податкові та інші каральні заходи, наприклад, до людей, які й далі вели свою господарську діяльність на окупованих територіях. Тож конче потрібно підкреслити роль судів порівняно з будь-якими іншими суб'єктами, які можуть захотіти накладати санкції на ймовірних колаборантів (а не лише на

представників широкої громадськості). У будь-якому разі, як зазначалося раніше, суспільна інтеграція є довершенням і доповненням судового процесу.

Згадувалися різні приклади: часто повторюваним елементом дискусії, приміром, була концепція колабораціонізму, оскільки вона спричиняє частковий збіг між предметами. Перш за все, зазначалося, що чіткого визначення поняття «колаборант» немає, і його слід надати невідкладно; незважаючи на те, що вирішення цієї проблеми належить до сфери правосуддя та правовладдя, необхідно на соціальному рівні подбати про те, щоб загал не вдавався до будь-якої з форм правосуддя «власноруч». То ж бо експерти з питання національного примирення могли б допомогти у визначенні терміна «колабораціонізм», зокрема в таких суперечливих випадках, як коли батьки були змушені віддавати своїх дітей у російські сім'ї, або вчителі мусили використовувати альтернативні підручники в окупованих зонах; утім, установивши зрештою, які справи мають бути передані до суду, і зміцнивши систему (вже перевантажену справами), важливо зосередитися також на суспільному рівні й на колективному ставленні до цієї проблеми. Людям треба допомогти усвідомити й дізнатися про цю проблему, щоб не вдаватися до якоїсь форми «самосуду» й помсти.

Що ж до теми правосуддя й колабораціонізму, то була виявлена потреба відшукати певну модель для натхнення: однією з ідей було придивитися до Комісії правди та примирення, створеної в Південно-Африканській Республіці 1995 року (хоча деякі учасники висловлювали певні застереження щодо неї, бо ж із ситуацією в Україні важко порівняти), з огляду на гуманістичні риси, які характеризували Комісію і той факт, що до неї були покликані два різні моральні авторитети, адже вона надихалася й релігійними міркуваннями. Значним аспектом тоді був дуже широкий медійний вимір і висвітлення її роботи в пресі, на яке могла розраховувати Комісія, що фактично спричинило в суспільстві своєрідний колективний катарсис,

який міг би бути відтворений в Україні. Вирішальним є не лише висвітлення у ЗМІ, а й вибір речника: якщо у випадку Південної Африки фундаментальну роль відігравали представники церкви, у сьогоденній Україні це навряд чи могло бути так само, з огляду на неоднаковий вплив, який релігія має в суспільстві (окремо був згаданий приклад Волині). А проте за «посланців», що несуть слово примирення, можна було вибрати інших видатних громадських діячів: стати «спонсором» суспільної інтеграції могли б, наприклад, письменники чи митці, та навіть спортсмени або будь-які особи, що не сприймаються суперечливо.

Поточний стан суспільного діалогу

Окрім розгляду тем і основних передумов суспільного примирення, доречним є також усвідомлення поточного стану справ щодо діалогу в публічному просторі. Серед експертів існує широкий консенсус із приводу того, що війна може потенційно посилити й поглибити розколи в публічному просторі та поступитися місцем аргументам, орієнтованим на ненависть, замість зосередження на мирі й правосудді. Це особливо проявляється в соціальних мережах і онлайн-просторі, де випадки мови ворожнечі стали повсякденним явищем і занадто часто приймаються або виправдовуються, аж до того, що це розпалювання ненависті навіть не сприймається як реальна соціальна проблема. Це вже проявилось в кількох ситуаціях: є свідчення людей, яких інші звинувачують у неетичній або неадекватній поведінці, наприклад, у веденні діалогу з «ворогами», тобто росіянами, навіть якщо вони перебувають в опозиції до Кремля, або відмові від заборони російської культури. Сильний націоналізм, іноді заснований на ідеологізації ультраправих рухів (пов'язаних, зокрема, з героїчною діяльністю деяких із них – наприклад, батальйону «Азов»), може стати радикалізованим і небезпечним після війни. Проблема в тому, що «мова ворожнечі» не має визначення в національному законодавстві, а в загалу немає особливої чутливості до глобальної проблеми «cancel culture». Завданням стратегії суспільної інтеграції також є контролювати різні наративи, що посилюють поляризацію, і сприяти формуванню здорового, вільного від ненависти простору для діалогу.

Ось чому важливо об'єднати країну для обговорення цих суспільних питань, забезпечивши широкий простір для здорових і вільних від ненависти дебатів. Корисно пригадати, що Володимир Зеленський будував свою передвиборчу кампанію якраз на ідеї об'єднання країни, окрім інших мотивів – більшої прозорості й боротьби з корупцією, і виграв. Тому можна припустити, що цей інтерес і мотивація все ще можуть існувати в суспільстві й можуть бути використані як засіб для посилення соціальної інтеграції. Президент Зеленський, виконавши свою героїчну роль лідера протягом усієї війни, може й далі, коли змовкнуть гармати, слугувати суспільству як об'єднавчий персонаж для більш тісного, що також важливо, діалогу з громадою.

Післяобідня сесія

Післяобідня сесія була присвячена короткому викладу всіх моментів, яких торкнулася попередня дискусія, і систематизації основних аргументів. По-перше, був визначений перелік груп і категорій, які мають бути активно залучені до процесу суспільної інтеграції; по-друге, були перелічені основні проблеми, і насамкінець – складені рекомендації та пропозиції щодо можливих шляхів їх розв'язання.

Головні суб'єкти

Суб'єктів, щодо яких будуть актуальними стратегії суспільної інтеграції, є багато різних, і вони можуть потенційно зіткнутися з різними проблемами:

- **ВПО** (внутрішньо переміщені особи): понад 6 мільйонів людей полишили свої домівки і знайшли притулок у таборах біженців або інших місцях тимчасового розміщення всередині країни; вони живуть в умовах значного дискомфорту й невизначеності, зокрема щодо послуг охорони здоров'я, освіти і зайнятості.
- **Репатріанти**: близько 7 мільйонів людей мали змогу й вирішили виїхати за кордон; сподіваємося, що багато хто з них вирішить повернутися, проте їхній реінтеграції в суспільстві може стати на заваді присутність ображених співгромадян, які пережили жакіття війни у власній країні. Невідома також кількість вивезених до Росії громадян України, а надто неповнолітніх, які теж можуть повернутися після закінчення війни.
- **Росіяни**, які проживають в Україні: дехто з них ніколи не поділяв офіційного погляду путінського режиму, інші, може, погоджувалися з ним, але обидві категорії можуть бути зацікавлені в тому, щоб залишитися в країні, де вони завжди жили.
- **Українці**, які залишилися в окупованих регіонах і взяли російські паспорти.
- **Солдати**, які пережили війну й потребуватимуть реінтеграції в суспільство, а також солдати (і не тільки), які, можливо, після закінчення конфлікту прагнутимуть привілеїв або, у деяких випадках, особистої помсти.

Окремо згадаймо про діячів, які сприятимуть соціальній інтеграції. Звісно, у центрі інтеграційних зусиль українського суспільства будуть місцеві лідери – не тільки представники держави, але й моральні авторитети і громадські активісти. Однаково залученими мають бути як політичні чинники, так і низові організації, дотичні до сфери політики й ухвалення рішень, а також ті, що представляють громадянське суспільство та широкий загал (ГО, релігійні організації тощо). Особливу відповідальність слід делегувати місцевому й муніципальному рівням: децентралізація в Україні, здається, уже функціонує і її потрібно посилити й утвердити наданням повноважень у справі суспільної інтеграції.

Беручи до уваги актуальність суспільної інтеграції, звичайно ж, розуміємо, що відбудова України й консолідація українського суспільства має бути в інтересах Європи та всіх західних країн, які мають включити її до свого «порядку денного», виражаючи власну волю й готовність допомогти, утім, не напосідаючи та не

займаючи патерналістської позиції. Господарями цього процесу мають бути самі українці.

Основні питання, які конче треба вирішити

Нижче перелічено й коротко проілюстровано головні питання, з яких складається процес примирення.

1. **Визначення.** Належить уточнити часові та просторові виміри суспільної інтеграції: треба не лише враховувати найзручніший час для планів і дій, але й пам'ятати, що деокуповані території являтимуть собою іншу, найжорсткішу ситуацію, ніж решта України, тому й стратегії мають бути визначені відповідно.
2. **Правосуддя.** Систему, яка нині переповернена робочим навантаженням, слід осучаснити, можливо, із зовнішньою допомогою, щоб вона могла протистояти збільшенню кількості судових справ, спрямованих до розгляду. Треба дати уточнення щодо того, які злочини підлягають судовому розгляду, а які – ні (наприклад, у зв'язку з різним рівнем причетності і співпраці з російським ворогом); мають бути чіткі визначення понять «колабораціонізм» і «мова ворожнечі» (як приклад). Слід також провести потужну кампанію сенсифікації, щоб викоринити можливі думки про власноручне здійснення правосуддя.
3. **Соціальна реінтеграція.** Репатріанти повинні бути знову включені в суспільство, і особлива увага має приділятися їхнім передісторіям, відповідно до групи, до якої вони належать (головні згадано в попередніх абзацах).
4. **Соціальна сенсифікація.** Як тільки війна закінчиться, доведеться мати справу з етнічними росіянами, тими, хто вважає себе громадянами України, тими, хто

виступав проти Кремля, а також тими, хто цього не робив. Ставлення, яке слід сформувавши щодо них, матиме вирішальне значення для успіху мирного суспільства.

5. **Статус російської мови.** Хоча закон це питання вже охоплює і регулює статус української та російської мов, треба обов'язково звернути увагу на поведінковий аспект усередині суспільства. Важко говорити про справжнє «застосування закону» у випадку мов, якими розмовляють, але, безумовно, можна говорити про сенсифікацію та освіту, щоб населення шанобливо ставилося до мов, якими користуються в країні, без домішок ідеологій. Це питання також можна розглядати як потребу підвищення обізнаності щодо питання гордого патріотизму на протидію токсичному націоналізму. Ці кроки мають вирішальне значення на шляху до побудови нації, яка може мати одночасно громадянське й етнічне коріння.
6. **Цифрові виміри.** Сьогодні не можна ігнорувати цифровий вимір діалогу. Слід визнати роль соціальних медіа у формуванні громадської думки й особливо ставлення суспільства до різних питань. Дедалі більший рівень мови ворожнечі (онлайн і, відповідно, у суспільстві) перешкоджає шанобливому й конструктивному діалогу, необхідному для консолідованого та сильного суспільства.

Рекомендації та кроки вперед

Перш за все, необхідно підкреслити важливість **чіткої нормативно-правової бази**. Основою суспільної інтеграції мають бути правова держава та справедливе здійснення правосуддя, з непорушною відданістю основоположним правам і свободам громадян України. Для конкретної мети, можливо, буде треба оновити й консолідувати законодавство, а також підвищити спроможність правової системи.

Так само потребує посилення система **управління** в соціальній сфері (охорона здоров'я, робочі місця, пільги), а також управління ресурсами (інфраструктура, земля, вода тощо). Децентралізація управління з цієї позиції довела свою ефективність і в багатьох інших питаннях: управління цими питаннями можна було довірити місцевому самоврядуванню, передбачивши узгодження дій на національному рівні.

Що ж до **комунікації**, то скеровувати свої дії слід у двох напрямках. З одного боку, потрібен певний об'єднавчий національний наратив, що був би інклюзивним і чесним, заснованим на ґрунтовному розумінні історії та відкритості до мирного майбутнього. Його можна структурувати з використанням музеїв та інших публічних просторів, спеціально пов'язаних з українською історією та культурою, а також спільних просторів для дебатів, доступних для всього населення. Наратив, запропонований урядом та іншими моральними авторитетами й лідерами думок, має характеризуватись однорідністю, посилюючи позитивні сигнали, що відображають конструктивне ставлення навіть до найбільш суперечливих груп, які не можна просто звинувачувати в «проблематичності», але треба дати

шанс інтегруватися в суспільство. З іншого боку, потрібні конкретні дії проти мови ворожнечі: корисним інструментом для створення безпечного (онлайн- і офлайн-) середовища, а також для вирішення проблеми радикалізації, є правове регулювання.

Примирення з наслідками війни – не той процес, який відбувається швидко, має змінитися покоління, а також потрібна активна **освітня програма** для населення, як для дітей, так і для дорослих. Можна було б реалізувати різні проекти, надихаючись досвідом інших країн. Серед запропонованих рішень могла би бути, за скандинавським взірцем, підготовка занять для дорослих зі здобуття громадянської освіти, що розвивають більш зрілу й незалежну думку, щоб нею було складніше маніпулювати будь-якої пропаганді, а ще допомога громадянам виплекати активну свободу волі у своєму житті й житті своїх громад. Поряд із формальною освітою важливо також запланувати заходи неформальної освіти: низовим організаціям та ОГО слід було би брати безпосередню участь у таких проєктах, як табори обміну або регулярні й систематичні зустрічі різних суспільних груп. Одним із варіантів може бути адаптація на національному рівні моделі французько-німецького примирення, коли молоді пропонували реалізувати суспільно корисні проєкти, пов'язані з відбудовою, в іншій країні у співпраці з місцевими громадами. Цікавим і досить успішним прикладом соціальної інтеграції в національному масштабі є Естонія, де дітям із російськомовних та естонськомовних міст, таких як Нарва й Тарту, було запропоновано провести час обміну із сім'ями за межами своїх регіонів і познайомитися з відповідними громадами.

Хоч би в якій формі суспільство не спонукало до згуртованості, принципово важливо, щоб вона включала як формальну, так і неформальну освіту, яка забезпечила б активну участь громадянського суспільства.

Для **координації та постійного вдосконалення** стратегій суспільної інтеграції може бути створена легітимізована державою громадська комісія. Подібно до того, як це сталося в Південній Африці, за тим винятком, що моральні авторитети більше відповідали б українському контексту: тут потрібні такі моральні лідери, які могли б користуватися довірою, представляючи єдність країни, і були би здатні об'єднати різних людей. Замість політичних чи релігійних авторитетів, найбільш адекватних кандидатів можна знайти серед письменників, митців чи інших несуперечливих діячів, які могли б узяти на себе відповідальність за представлення й поширення думки про соціальну згуртованість.

Висновок

Під час панельної дискусії, присвяченої питанню суспільної інтеграції, яка була організована в рамках XIII Сахаровської конференції, експерти представили різні аспекти цієї теми, які відтак були переосмислені й додатково обговорені під час закритого засідання. Ця частина мала на меті презентувати основні моменти, що виникли під час дебатів, і визначити основних суб'єктів, проблеми й можливі шляхи їх розв'язання. Вона підкреслила ту думку, що цей процес стимулює спільні зусилля українського населення з першочерговою необхідністю трансформувати нинішні патріотичні почуття в тривалу єдність, обираючи найбільш адекватні наративи, які несуть послання про інклюзивність і відкритість. Ідея полягає не в тому, щоб мати новий наратив, нав'язаний владою чи західними партнерами, а в тому, щоб будувати його разом, знизу догори, завдяки активній участі громадян і організацій громадянського суспільства.

Утім, слід підкреслити головне – що процес суспільної інтеграції є довгий, а іноді й звивистим шляхом: до реалізації цього проєкту вивляться залученими принаймні два покоління, а майбутнім генераціям слід буде підтримувати результати, досягнуті раніше, бо ж мир і згуртованість ніколи не досягаються раз і назавжди, а потребують постійного активного збереження.

Додаток 1

КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ
KIEV INTERNATIONAL INSTITUTE OF SOCIOLOGY

Основні висновки

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ОПИТУВАННЯ,
проведеного на замовлення
ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
ІМ. АНДРІЯ САХАРОВА
Лютий 2023 р.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОПИТУВАННЯ

Всеукраїнське опитування було здійснене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у лютому 2023 року на замовлення Центру досліджень демократичного розвитку імені Андрія Сахарова. Опитування проводилося в рамках регулярного омнібусу КМІС. Основні етапи опитування включали програмування анкети (використовувалося програмне забезпечення ОСА для CATI), генерацію мобільних списку телефонних номерів, проведення інтерв'ю з респондентами, контроль якості виконаної роботи, підготовку кінцевого масиву даних, статистичне зважування, підготовку аналітичного звіту.

Опитування здійснювалося методом CATI (телефонне інтерв'ю з використанням комп'ютера, computer-assisted telephone interview). За даними опитування КМІС, проведеного в липні 2021 року методом інтерв'ю face-to-face на основі випадкової вибірки, 96% дорослих жителів України мали особисті мобільні телефони. Для проведення всеукраїнського опитування на початковому етапі випадковим чином були згенеровані номери мобільних телефонів для всіх основних мобільних операторів України. Частка згенерованих номерів на одного мобільного оператора була загалом приблизно пропорційна частці мобільних номерів на одного мобільного оператора (згідно з опитуваннями КМІС). Для усунення неправильних номерів зі сформованої бази даних на згенеровані номери відправлялося «невидиме» SMS-повідомлення. Потім інтерв'юери дзвонили на сформовані номери й запрошували респондентів, що відгукнулися на дзвінок,

узяти участь в опитуванні. Опитування проводилося лише з респондентами віком від 18 років і лише з тими, хто проживав на підконтрольній Україні території станом на 23 лютого 2022 року (мешканці Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей, які не були підконтрольні Україні до 24 лютого 2022 року, не були включені до вибірки, але до неї потрапили мешканці територій, окупованих Росією після 24 лютого 2022 року). Жителі України, які виїхали з країни після 24 лютого 2022 року, опитані не були. Інтерв'ю проводилося українською або російською мовами на вибір респондента.

Після проведення запланованої кількості продуктивних (повних) інтерв'ю з розподілом респондентів у вибірці за макрорегіонами проживання (Захід, Центр, Південь, Схід – див. деталі нижче), типом населеного пункту (міський чи сільський), статтю й віком зіставлявся з офіційними статистичними джерелами. Респондент в інтерв'ю повідомляв своє місце проживання до 24 лютого 2022 року, а також поточне (на момент проведення інтерв'ю) місце проживання. У подальших кроках ми використовували місце проживання до 24 лютого 2022 року. Розподіл всього дорослого населення за макрорегіонами й типом населеного пункту визначався на основі даних Центральної виборчої комісії про результати парламентських виборів 2019 року (за кількістю зареєстрованих виборців). Статтєво-вікову структуру визначено за даними Держстату станом на 01 січня 2021 року. Для погодження структури вибірки зі структурою населення України в цілому були побудовані спеціальні статистичні ваги. Крім того, ці ваги враховують різну ймовірність залучення різних респондентів до вибірки (залежно від кількості різних номерів мобільних операторів, які є в респондента).

Склад макрорегіонів: Західний макрорегіон – Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Хмельницька, Чернівецька області; Центральний макрорегіон – Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області, місто Київ; Південний макрорегіон – Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Одеська області; Східний макрорегіон – Донецька, Луганська й Харківська області.

Польовий етап дослідження тривав із 14 по 22 лютого 2023 року. Було проведено 2002 інтерв'ю.

Формально за нормальних обставин статистична похибка всеукраїнської вибірки розміром 2002 респонденти (з імовірністю 0,95 і з урахуванням дизайн-ефекту 1,1) не перевищує:

- 2,4% для показників, близьких до 50%,
- 2,1% для показників, близьких до 25 або 75%,
- 1,5% для показників, близьких до 10 або 90%,
- 1,1% для показників, близьких до 5 або 95%.

У звіті далі деякі дані наведено в розрізі макрорегіону й типу населеного пункту. Для розрахунків ми використовували той макрорегіон і тип населеного пункту, де респонденти проживали до 24 лютого 2022 року. У випадку респондентів із різним рівнем доходу під категоріями розуміють таке: «дуже низький» рівень – це домогосподарства, яким не вистачає грошей навіть на їжу; «низький» – домогосподарства, яким вистачає грошей на їжу, але вже бракує на одяг; «середній» – домогосподарства, яким вистачає грошей і на їжу, і на одяг, але не вистачає на придбання якихось дорогих речей (телевізор тощо); «високий» –

домогосподарства, які можуть купити якісь дорогі речі або дозволити собі все. Також для зручності у звіті під відповіддю «немає думки» маються на увазі респонденти, які не змогли або відмовилися відповідати на запитання анкети.

Також звертаємо вашу увагу на те, що для деяких демографічних категорій існує «перетин»: наприклад, молодші респонденти є заможнішими й освіченішими. Це слід урахувати під час інтерпретації результатів, представлених у розрізі окремих соціально-демографічних категорій. Більш детально щодо таких «перетинів» (а також щодо похибок для окремих категорій) ідеться в Додатку А.

Крім того, для загального розуміння специфіки проведення опитувань в умовах війни рекомендуємо ознайомитися з презентацією президента КМІС, професора В. Паніотто, яка була підготовлена до конференції «Майбутнє соціальних досліджень в Росії та Україні» (Дельменхорст, Німеччина, вересень 2022)⁸.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

ГРОМАДЯНСТВО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

- Більшість опитаних – 60% – схиляються до того, що громадянські права громадян України, які продовжили проживати на окупованих територіях Криму й Донбасу після 2014 року, слід відновлювати лише після складання іспитів / заліків. Майже вдвічі менше респондентів (34%) дотримуються думки, що відновлювати всі їхні громадянські права як громадян України треба без усяких іспитів / заліків.
- Лише 12% респондентів вважають, що особи, які прибули на окуповані території після 2014 року, можуть просто отримати українське громадянство без додаткових умов. Проте жорстке вирішення питання – депортацію – підтримують 31%. Більшість опитаних – 51% – вважають, що можна дозволити їм проживати в Україні як негромадянам із подальшим набуттям громадянства після виконання всіх умов.

КРИМ

- Відновлення контролю над усіма територіями, крім Криму, із залишенням Криму під контролем Росії (без офіційного визнання) разом із відтермінуванням питання на майбутнє підтримують 31% опитаних, не підтримують – 63% (це умовний сценарій «відкладання питання на майбутнє»).
- Вищу (41%) підтримку отримав умовний сценарій «протекторату ООН», коли Крим отримує особливий статус і не контролюється ні Росією, ні Україною, хоча проти нього – 52%.
- У випадку умовного сценарію «повернути Крим, але відмовитися від репарацій» ми бачимо лише 24% підтримки за показника 69% тих, хто проти.

⁸ Challenges of surveys in Ukraine under conditions of war // <https://kiiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1137&page=3>

МОВНІ ПИТАННЯ

- 93% опитаних вважають, що українську мову мають знати всі громадяни України.
- 47% вважають, що мови повинні бути захищені для всіх національних меншин, а ще 35% виступають за захист мов усіх меншин, крім російської.

ВІДНОСИНИ З РОСІЄЮ

- 93% опитаних звинувачують насамперед Росію, хоча є різні думки щодо того, хто саме в Росії винен. Так, 35% вважають винним все керівництво Росії, а 24% покладають провину особисто на В. Путіна. Ще 20% вважають винним весь російський народ. Також 12% говорять про все суспільство, крім окремих громадян, які зайняли антивоєнну позицію. 2% вважають винним російське суспільство, крім опозиції. Водночас 2% опитаних насамперед звинувачують Захід, а 1% – саму Україну.
- На думку 77% опитаних, навіть і після війни Росія не перестане бути загрозою для України. 18% вважають, що вона більше загрозою не буде.
- Якщо говорити про майбутні відносини, то 57% виступають за максимальну політичну ізоляцію Росії, ще 30% – за нейтральні відносини з певними обмеженнями. Лише 9% хочуть бачити рівноправними добросусідські відносини.
- 74% респондентів хотіли б певних змін у Росії після її військової поразки. Серед них найбільше – 40% – хотіли б поділити Росію на кілька незалежних держав.

23% хотіли б змінити політичний режим на демократичний, денацифікації та демілітаризації Росії. Ще 12% просто хочуть зміни політичного режиму на демократичний без денацифікації, демілітаризації тощо.

СИМВОЛИ РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ

- Більшість опитаних – 73% – підтримують усунення символів російської культури з публічного простору України. Проти – 23% опитаних.

ПРАВОВЛАДДЯ Й ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ

- Абсолютна більшість опитаних (80%) вважають, що й після перемоги нинішнє керівництво України буде дотримуватися базових правил демократичного врядування. Так не вважають лише 15%. Загалом ці показники відповідають високому рівню довіри / схвалення дій влади, які фіксуються після вторгнення.
- Водночас респонденти менш упевнені в тому, що немає загроз свободі преси. Так, вважають, що після перемоги такої загрози не буде, 54%, проте 39% вважають загрозу реальною.
- 83% респондентів згодні з тим, що головною загрозою для відновлення країни є корупція. Так не вважають лише 14%.
- Думки респондентів щодо ролі ветеранів після перемоги розділилися. Трохи більше ніж половина опитаних (54%) вважають, що вони мають брати участь у політичних процесах нарівні з іншими громадянами. Водночас 41% виступають за надання їм певних привілеїв.

Додаток 2

Програма

Thursday, May 18

08.30-09.00	Реєстрація
09.00-10.00	Відкриття
09.00-09.10	Марюс Януконіс (LT) . Директор департаменту стратегічного менеджменту та аналізу Міністерства закордонних справ Литви; колишній посол в Україні
09.10-09.20	Еміне Джеппар (UA) . Заступниця Міністра закордонних справ України
09.20-09.25	Мирослав Маринович (UA) . Проректор Українського католицького університету, Львів, член-засновник Української Гельсінської групи, колишній політв'язень
09.25-09.30	Шарунас Лієкіс (LT) . Декан факультету політології та дипломатичних досліджень, Університет Вітовта Великого
09.30-09.40	Роберт ван Ворен (LT / NL) . Виконавчий директор дослідницького центру імені Андрія Сахарова і виконавчий директор Глобальної ініціативи Федерації з психіатрії
09.40-09.45	Ласкаво просимо до хабу в Київському університеті Шевченка Модератор: Валерій Пекар (UA)
09.45-09.55	Основна доповідь: Тімоті Гартон Еш (Великобританія). Професор європейських студій в Оксфордському університеті
09.55-11.25	Сесія I: «Демократія та правовладдя» Модератор: Джанет Андерсон (UK / NL) Репортер: Нерінга Галісанскіте (LT) Доповідачі: Ольга Айвазовська (UA), Браян Боннер (USA / UA), Йепп Кофод (DK), Джеймс Шерр (UK / EST), Тетяна Печончик (UA), Дайнюс Жалімас (LT)

11.25-11.45	Перерва на каву
11.45-12.10	Основна доповідь: Анна-Карін Крокстаде Заступниця керівника відділу України в Європейській службі зовнішніх справ
12.10-13.40	Сесія II: «Відбудова й довкілля» Модератор: Джеймс Ніксі (Великобританія) Репортер: Ангеліна Харук (UA) Доповідачі: Роберт Серрі (UA / NL), Катарина Вольчук (UK)
13.40-14.55	Перерва на обід
14.55-15.05	Зворотній зв'язок від хабу Університету Шевченка щодо I і II сесій Модератор: Валерій Пекар (UA)
15.05-15.20	Леся Харченко – Кліп про Ветеранський театр у Києві
15.20-16.40	Сесія III: «Травма, пам'ять і відновлення» Модератор: Яна Джавахішвілі (GEO) Репортер: Мака Берулава (GEO) Доповідачі: Марні Хоулетт (Великобританія), Олександра Матвійчук (UA), Ірина Пінчук (UA), Мілош Резнік (CZ), Роберт ван Ворен (LT / UA)
16.40-17.00	Перерва на каву
17.00-18.30	Сесія IV: «Національне примирення» Модераторка: Емілія Пундзюте-Галлуа Репортерка: Летиція Сантія (IT) Доповідачі: Джанет Ганн (Великобританія); Ребекка Хармс (D), Ярослав Грицак (UA), Адрієн Нонжон (F), Володимир Паніотто (UA), Петрас Вайтекунас (LT), Флер де Вірд (NL)
18.30-18.40	Зворотній зв'язок від хабу Університету Шевченка щодо III і IV сесій Модератор: Валерій Пекар (UA)
18.40-18.50	Закриття

Додаток 3

ДОПОВІДАЧІ

Лукаш Адамський (РП) / Łukasz Adamski (PL)

Польський історик, публіцист, експерт зі Східної Європи, заступник директора Центру діалогів ім. Юліуша Мерошевського.

Ольга Айвазовська (Україна)

Голова правління ГО «Громадянська мережа ОПОРА».

Браян Боннер (США) / Brian Bonner (USA)

Старший редактор Geopolitical Intelligence Services і колишній головний редактор Kyiv Post.

Андрій Длігач (Україна)

Керівник Advanter Group, доктор економічних наук, стратег, футуролог і візіонер, засновник бізнес-спільноти Board, співзасновник Центру економічного відновлення, SingularityU Kyiv, FreeGen, Investudio. Інвестор та ідеолог екосистем і технологічних стартапів.

Тімоті Гартон Еш (Сполучене Королівство) / Timothy Garton Ash (UK)

Британський історик, письменник і коментатор. Професор європейських студій в Оксфордському університеті. Більшість його робіт пов'язані з новітньою історією Європи, з особливим акцентом на Центральну та Східну Європу.

Мрідула Гош (Україна) / Mridula Ghosh (UA)

Голова правління Інституту східноєвропейського розвитку, Київ, Україна.

Джанет Ганн (Сполучене Королівство) / Janet Gunn (UK)

Колишня аналітикиня-дослідниця у Британському міністерстві закордонних справ і в справах Співдружності, що спеціалізувалася на СРСР та Центральній Європі.

Ребекка Хармс (Німеччина) / Rebecca Harms (D)

Німецька політикиня, депутатка Європейського парламенту з 2004 по 2019 рік. Членкиня Альянсу '90/Зелені, що входить до складу Європейської Партії Зелених. З 2010 по 2016 рік була президенткою групи «Зелені – Європейський вільний альянс» у Європейському парламенті.

Д-р Марні Гоуллетт (Сполучене Королівство) / Dr. Marnie Howlett (UK)

Викладачка катедри політики факультету політики й міжнародних відносин Оксфордського університету.

Ярослав Грицак (Україна)

Український історик, доктор історичних наук і професор Українського католицького університету. Директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Марюс Януконіс (Литва) / Marius Janukonis (LT)

Директор Департаменту стратегічного управління й аналізу Міністерства закордонних справ Литви, колишній посол в Україні.

Мирослав Маринович (Україна)

Проректор Католицького університету у Львові, член-засновник Української Гельсінської групи, колишній політв'язень.

Олександра Матвійчук (Україна)

Українська правозахисниця, голова неприбуткової організації «Центр громадянських свобод», одна з лавреаток Нобелівської премії миру 2022 року.

Едуард Кляйн (Німеччина) / Eduard Klein (D)

З 2018 року редактор журналу Ukraine-Analysen, науковий співробітник Центру східноєвропейських досліджень Бременського університету.

Йепп Кофод (Данія) / Jeppe Kofod (DK)

Колишній міністр закордонних справ Данії, член Фолькетингу (парламенту Данії).

Анна-Карін Крокстаде (Швеція) / Anna-Carin Krokstade (S)

Заступниця начальника відділу з питань України Європейської служби зовнішньої діяльності.

Кирило Криволап (Україна)

Маючи понад 15 років досвіду роботи у сфері державного управління та в приватному секторі, Кирило є партнером міжнародної консалтингової компанії CIVITTA й одним із засновників всеукраїнської громадської організації «Центр економічного відновлення». Остання стала платформою для формування Національної економічної стратегії України до 2030 року й відіграла важливу роль у підготовці URC22 у Лугано та урядового Плану відновлення України. З 2020 року п. Криволап є також радником на громадських засадах прем'єр-міністра України.

Шарунас Лієкіс (Литва) / Sarunas Liekis (LT)

Декан факультету політології та дипломатичних досліджень Університету Вітовта Великого.

Адріян Нонжон (Франція) / Adrien Nonjon (F)

Докторант з історії Європейського дослідницького центру Євразії Національного інституту східних мов і цивілізацій у Парижі. Науковий співробітник програми IERES в Університеті Джорджа Вашингтона, де вивчає українських ультраправих.

Володимир Паніотто (Україна)

Український соціолог, доктор філософських наук, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, професор катедри соціології Києво-Могилянської академії.

Валерій Пекар (Україна)

Співзасновник Громадянської платформи «Нова країна», що об'єднує експертів, які працюють над реформами в Україні. Був членом Національної ради реформ (2014–2016) і радником кількох міністрів економічного розвитку й торгівлі (2014–2016). Пан Пекар є членом Ради директорів Всесвітньої асоціації виставкової індустрії (UFI).

Тетяна Печончик (Україна)

Директорка Центру прав людини ZMINA.

Ірина Пінчук (Україна)

Професорка психіатрії Університету Шевченка, Київ, Україна.

Мілош Ржезнік (Чехія) / Miloš Řezník (CZ)

Чеський історик, директор Німецького історичного інституту у Варшаві.

Роберт Серрі (Нідерланди / Україна) / Robert Serry (NL / UA)

Колишній посол Нідерландів в Україні, колишній спеціальний координатор ООН із близькосхідного мирного процесу, президент фонду Open Doors Ukraine (ODU), залучений до заходів з ранньої відбудови в Україні.

Джеймс Шерр (Сполучене Королівство / Естонія) / James Sherr (UK / EST)

Старший науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Естонії Міжнародного центру оборони й безпеки в Таллінні.

Петрас Вайтекунас (Литва) / Petras Vaitiekunas (LT)

Литовський політик, міністр закордонних справ Литви з 2006 по 2008 рік, колишній посол у Латвії та Україні. Петрас Вайтекунас – один із тих, хто 1990 року підписав Декларацію незалежності Литви, був депутатом Вищої Ради Литви з 1990 по 1992 рік.

Роберт ван Ворен (Литва / Нідерланди) / Robert van Voren (LT / NL)

Професор радянських і пострадянських досліджень в Університеті Вітовта Великого та виконавчий директор Федерації Глобальної ініціативи в психіатрії.

Флер де Вєрд (Нідерланди) / Fleur de Weerd (NL)

Авторка та експертка з українських питань, журналістка нідерландського видання De Volkskrant.

Катарина Вольчук (Сполучене Королівство) / Kataryna Wolczuk (UK)

Професор Центру російських, європейських та євразійських студій (CREES). Школа врядування, Бірмінгемський університет.

Дайнюс Жалімас (Литва) / Dainius Žalimas (LT)

Декан юридичного факультету Університету Вітовта Великого, член Європейської комісії «Демократія через право» (Венеційська комісія) та колишній голова Конституційного Суду Литовської Республіки.

МОДЕРАТОРИ Й ДОПОВІДАЧІ

Сесія I: «Демократія та правладдя»

Модераторка: Джанет Андерсон / Janet Anderson (Сполучене Королівство) – журналістка та ведуча подкастів, що спеціалізується на процесах притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Вона надає підтримку й проводить тренінги для колег-журналістів щодо особливостей роботи в правових і правозахисних інституціях Гааги.

Доповідачка: Нерінга Галісанскіте (Литва) / Neringa Galisanskyte (LT)

Сесія II: «Відбудова й довкілля»

Модератор: Джеймс Ніксі / James Nixey (Сполучене Королівство) – керівник програми «Росія та Євразія» в Chatham House, Лондон

Доповідачка: Ангеліна Кравчук (Україна)

Сесія III: «Травма, пам'ять і відновлення»

Модераторка: Джана Джавахішвілі / Jana Javakhishvili (Грузія) – професорка Державного університету Іллі, Тбілісі (Грузія), і колишня президентка Європейського товариства досліджень травматичного стресу

Доповідачка: Мака Берулава / Maka Berulava (Грузія)

Сесія IV: «Національне примирення»

Модераторка: Емілія Пундзюте-Галлуа / Emilija Pundziūtė-Gallois (Франція / Литва) – нині наукова співробітниця в Університеті Вітовта Великого в Каунасі та асоційований доктор у Centre de Recherches Internationales (CERI) в Sciences Po Paris, а також Centre d'Etudes et de Recherches de Sciences Administratives et Politiques (CERSA) в Paris Panthéon-Assas.

Доповідачка: Летиція Сантія / Letizia Santhia (Італія)

Додаток 4

ДОДАТКОВІ ЕКСПЕРТИ В СКЛАДІ РОБОЧИХ ГРУП

«Демократія та правовладдя»

Джекі Бакс / Jacky Вах (NL) – колишня менеджерка програм Міністерства освіти
Люк Баверс / Luuk Bouwers (NL) – посольство Нідерландів у Вільнюсі
Владімір Ярмоленко / Vladimir Jarmolenko (LT) – колишній посол у Румунії
Катерина Латиш (UA) – адвокат (член Національної асоціації адвокатів України), доцент
Тетяна Печончик (UA) – директорка Центру прав людини ZMINA

«Відбудова й довкілля»

Довіле Юодкате / Dovile Juodkaite (LT) – президентка Литовського форуму осіб з інвалідністю
Дмитро Ливч (UA) – економіст із багаторічним професійним досвідом у сфері державної політики, сталого розвитку, бюджетних процесів, регіонального розвитку, аналітики даних. Радник прем'єр-міністра України та операційний директор Центру економічного відновлення.
Ар'я Макконен / Arja Makkonen (FIN) – посол Фінляндії в Литві
Люк Ванкрен / Luc Vancraen (B) – бельгійський підприємець, який працює в Україні

«Травма, пам'ять і відновлення»

Каріне Баліян / Karine Balian (NL) – програмна менеджерка, Україна, Stichting Vluchteling
Гартмут Бергер / Hartmut Berger (D) – професор психіатрії
Монік Брінкс / Monique Brinks (NL) – керівниця проєктів, виставки та інновації, Національний військовий музей Сустерберг
Мартинас Марцінкевічюс / Martynas Marcinkevicius (LT) – директор, Вільнюський центр психічного здоров'я
Ґоран Міяліца / Goran Mijaljica (HR/S) – психіатр і травматолог
Дайва Прайс / Daiva Price (LT) – експертка з питань пам'яті, викладачка Університету Вітовта Великого
Петр Вінклер / Petr Winkler (CZ) – директор, Національний інституту психічного здоров'я (Чехія)
Катерина Ясько (UA) – організаційна психологиня, тренерка з ненасильницького спілкування

«Національне примирення»

Ерік Брассем / Eric Brassem (NL) – журналіст щоденної газети "Trouw"
Вітаутас Бучюнас / Vytautas Bucinas (UA) – інтегральний майстер-коуч™, консультант із розвитку лідерства
Анн Дастакян / Anne Dastakian (F) – журналістка Французького радіо (Франція)
Тетяна Дергач (UA) – головний спеціаліст психіатричної системи, пенітенціарна система України

XIII Міжнародна Сахаровська конференція, організована Центром досліджень демократичного розвитку імені Андрія Сахарова, була присвячена повоєнній Україні. Конференція, що відбулася 18–19 травня 2023 року, мала на меті сприяти в реагуванні на виклики, з якими зіткнеться Україна після війни.

У перший день конференції, 18 травня, відбулася публічна конференція, присвячена відбудові України після закінчення війни. Дискусії мали на меті визначити ключові сфери, які потребують уваги, включно з відновленням інфраструктури, боротьбою з корупцією, реінтеграцією населення окупованих територій, забезпеченням правосуддя для всіх жертв війни й задоволенням психічних і психосоціальних потреб населення, яке постраждало від війни, а надто тих, хто страждає від травматичного досвіду, пов'язаного з війною. Науковці, практики та інші експерти глибоко розглянули ці питання, поділившись своїми думками й запропонувавши потенційні рішення.

19 травня, у другий день конференції, експерти взяли участь у закритих робочих групах, зосередивши увагу на конкретних аспектах і викликах, із якими Україна зіткнеться після війни. Ці робочі групи заглибилися в складнощі післявоєнного відновлення, розглядаючи такі теми, як травма, пам'ять і примирення. Науковці, практики та інші експерти, що зібралися в робочих групах, узяли участь у детальних дискусіях про те, як Україна має подолати несправедливість минулого і створити майбутнє, у якому травматичний досвід, пов'язаний із війною, буде визнаватися й належним чином братися до уваги на різних (соціальних, політичних, психосоціальних тощо) рівнях.

Дискусії як на публічній конференції, так і на закритих робочих групах мали на меті забезпечити всебічне розуміння викликів, з якими зіткнеться Україна у повоєнний період, і шляхів ефективного реагування на ці виклики. Досліджуючи різні питання, пов'язані з інфраструктурою, корупцією, реінтеграцією, правосуддям, травмою і пам'яттю, конференція прагнула запропонувати цінні ідеї та рекомендації щодо процесу відновлення України. Мета полягала в тому, щоб допомогти розробити стратегії та підходи, які дозволять країні протистояти минулому, загоїти свої рани в сьогоденні й побудувати більш успішне й інклюзивне майбутнє з дотриманням принципу «відбудувати краще, ніж було».

¹ Стилий виклад дослідження подається в додатку до цього звіту. З англійською, українською та російською версіями можна ознайомитися на сайті Центру Сахарова: <https://www.sakharovcenter-vdu.eu/assets/files/a5-report-en.pdf>

Організатори:

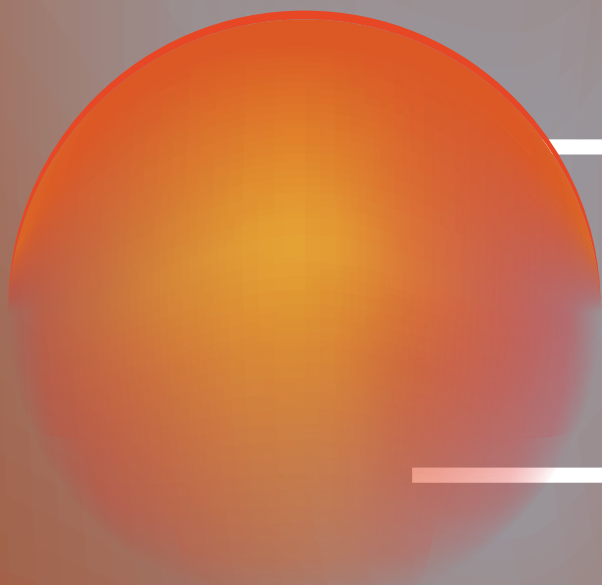

За підтримки:

Спонсори:

2023